

AZ AVAR KORI SÍRRABLÁSOKRÓL HÁROM KISKUNDOROZSMAI TEMETŐ KAPCSÁN

SAMU ANITA* – SZALONTAI CSABA**

Absztrakt: A szerzők három, a közelmúltban feltárt avar kori temető sírrablási szokásait elemzik, és ennek kapcsán a kérdéskör szakirodalmát áttekintve olyan általános érvényű eredményekre jutottak, amelyek jól hasznosíthatók a népvándorlás kor más népei esetében is a sírrablási szokások vizsgálatakor.

Kulcsszavak: Kárpát-medence, avar kor, kiskundorozsmai avar temetők, sírrablási szokások

BEVEZETÉS

A népvándorlás kori, és ezen belül az avar kori sírrablások kérdésével már a jelenség felfedezése óta foglalkozik a hazai és a nemzetközi régészeti irodalom. Jelen dolgozatunkban ehhez a kutatáshoz szeretnénk csatlakozni azáltal, hogy három, nemrégiben feltárt avar kori temetőben megfigyelt sírrablások kapcsán áttekintjük a korszakra jellemző rablási technikákat, és ezek alapján általános érvényű

megállapításokat is teszünk nemcsak az avar, hanem általában a népvándorlás kori sírrablásokkal kapcsolatban.

2003-ban és 2004-ben három avar kori temető feltárására került sor Szeged környékén az M5 és az M43 autópálya megelőző ásatásain.¹ A temetők a Maty-ér két partján helyezkedtek el (*I. kép 1*),² egymástól alig pár száz méterre, és ritka nagy szerencsének

* Szegedi Tudományegyetem BTK Régészeti Tanszék, H-6720 Szeged, Egyetem u. 2. samu-anita@hotmail.com

** H-6726 Szeged, Izabella u. 5. csaba.szalontai@gmail.com

¹ A feltárt temetőkről két előzetes közlemény jelent meg (MÉSZÁROS ET AL. 2005; MÉSZÁROS ET AL. 2006). Ezt követően a feldolgozás előrehaladásával került arra sor, hogy különböző tartalmú részelemzések is publikálásra kerüljenek. Elsőként az embertani kutatás fontos új eredményeinek bemutatására került sor (DONOGHUE ET AL. 2006; DONOGHUE ET AL. 2006a; DONOGHUE ET AL. 2006b; SZALONTAI 2012). A három közösségben felfedezett leprás megbetegedések és az embertani adatok segítségével sikerült igazolnunk azt a korábbi feltevésünket, hogy a három közösség tagjai között élő kapcsolat is létezett. Ezt követően a kettőshatári II. temető 434. sírjából előkerült, rovájszelekkel ellátott íjcsontlemezek paleográfiai és a leletek régészeti elemzésére került sor (SZALONTAI-KÁROLY 2013; SZALONTAI ET AL. 2014). Ezzel párhuzamosan áttekintettük a Szeged környéki avar kori településtörténetet, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a három közösség, de különösen a Kettőshatár út I. és II. temető népessége kiemelt fontosságú szerepet töltött be a mikrorégió életében (BEDE-SZALONTAI 2013; SZALONTAI-BEDE 2012).

Egyidejűleg megkezdődött a lelőhelyek részletes régészeti elemzése és feldolgozása is a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke hallgatóinak bevonásával. Így készült el Kóvári Anita MSc szakdolgozata a három temető fülbevalóiról (KÓVÁRI 2014) és Füleki Orsolya ugyancsak MSc szakdolgozata a gyöngyökről (FÜLEKI 2014). Ez utóbbi eredményei jelen kötetben olvasható. Samu Anita pedig folytatva korábbi kutatását a népvándorlás kori sírrablások kérdéséről, diák-kori dolgozatában elemezte a három temetőben megfigyelt technikákat.

² A Maty-ér és annak mentén található magaspartok minden régészeti korszakban vonzóknak számítottak a megtelepedni vágyók számára. A meder mentén található kiváló természetföldrajzi adottságokról és a mederhez kapcsolódó védelmi, stratégiai szempontokról részletes elemzés nemrégiben több dolgozatban is megjelent (SZALONTAI 2011; SZALONTAI 2012; SZALONTAI 2012a; SZALONTAI 2014), és a téma részletes kifejtése is elkészült (SZALONTAI 2014a). A Maty-ér olyan védvonalat alkotott Szeged előterében, melynek ellenőrzése, védelme minden kor népessége számára fontos lehetett, mivel ezzel az egész Tisza–Maros torkolatot ellenőrzés alatt lehetett tartani.

mondható, hogy az autópálya nyomvonala úgy érintette területüket, hogy közülük a daruhalmi és a kettőshatári II. temetőt teljesen sikerült is feltárni, és a kettőshatári I. temető feltártsága is valószínűleg eléri a 70–80%-ot.³

A hazai régészetben ritkán adódik olyan lehetőség, hogy egy korszakból egyszerre három, egymás melletti, de önálló temető kerüljön elő. Ezért tudományos szempontból is rendkívüli szerencse, hogy a temetők együttes elemzését is el lehet végezni. Ez ugyanis lehetőséget ad arra, hogy kilépjünk a hagyományos temetőelemzések megszokott rendjéből; a párhuzamos jelenségek és leletek, továbbá az eltérő jellegzetességek alapján a három közösség kapcsolatát és anyagi kultúrájának alakulását érdemben vizsgáljuk és ezek alapján újabb eredményekkel is gyarapítsuk az avar kori régészet eredményeit.

A Daruhalom-dűlőben előkerült 93 síros temető teljesen feltártnak tekinthető. A sírok négy, egymással párhuzamos sírsorban helyezkedtek el. Tájolásuk ÉNy–DK, azonban 15 sírt Ny–K vagy K–Ny irányban ástak meg. A gödrök zömmel téglalap alakúak, függőleges falúak, aljuk egyenesre kiképzett. Néhány esetben oldalpadkás sírgödört is találtunk, illetve vannak olyan sírok, amelyeknek valószínűleg a felszín fölé emelkedő tetőszerkezete is lehetett. A sírok 62%-ában lehetett koporsóra utaló nyomokat megfigyelni, melyek a megfigyelések alapján ácsolt deszkából készülhettek. Igen gyakori volt a temetkezésekben az úgynevezett Szent Mihály lova. A halottak minden esetben hanyatt fekvő, nyújtott pozícióban feküdtek a sírban. A sírok 57%-ában fordult elő állatcsont. A mellékletek között a leggyakoribbak a személyes eszközök (pl. vaskés) és az edények voltak. A viseleti elemek között a nők esetében a vascsatok, illetve a kása és dinnyemag alakú gyöngyökből álló nyakláncok, valamint a kariaékszerek kerültek elő leggyakrabban. A férfi

sírokban ugyancsak előfordultak bronz kariaékszerek, valamint veretes övek. A temető használatának ideje az előkerült leletanyag alapján a közép avar korra, a 7. század utolsó harmadára tehető.⁴

A Kettőshatár nevű lelőhelyen az I. számú avar temetőben 298 sír került elő; a temető nagyrészt feltártnak tekinthető. Nyugatról és Keletről a temetőt egy kb. 7-9 m széles, tagolt temetőárok határolta le. A sírok tájolása ÉNy–DK, alakjuk lekerekített sarkú téglalap, falaik leggyakrabban függőlegesek, aljuk egyenes. Előfordultak padkás és kétoldali padkás sírok is, valamint sírkamrás temetkezések. A sírok kisebb részében olyan gerendázatra utaló nyomok kerültek elő, melyek valószínűleg felszínen álló szerkezetet tarthattak. A sírgödörök általában mélyre ásták; 34%-ukban találtak koporsó használatára utaló nyomokat. Itt is sok esetben megfigyelhető volt az úgynevezett Szent Mihály lovának maradványa. A sírok leggyakoribb lelete a vaskés, illetve a vascsat volt, valamint a nőknél az orsógomb. A nők többségénél megtalálhatóak voltak a gyöngyök, a bronz vagy ezüst fülbevalók, hajkariák és karperecek. A férfi sírok nagy részében előfordult bronz- vagy ezüst veretekkel díszített öv. Nagy számban került elő állat-, étel- és italmellékletek. A temető korát a 7. század végétől, illetve a 8. század elejétől a 8–9. század fordulójáig, néhány sír esetében pedig a 9. század első harmadáig keltezhetjük.⁵

A Kettőshatár I. és a daruhalmi temetőben egyaránt előfordultak leprás egyének, amely alapján a két népesség közötti közvetlen kapcsolatra következtethetünk. Nagy a valószínűsége annak is, hogy a daruhalmi közösség talán éppen a lepra megjelenése miatt váltott lakhelyet, és nyitott új temetőt a Maty-ér másik oldalán, néhány száz méterre az addig használt temetőjüktől. Ezt a feltevésünket azok a régé-

³ A temető szélső sírjai a nyomvonalon kívül lehetnek. A lelőhely környezetének vízrajzi, morfológiai elemzése, valamint a temető két oldalán feltárt temetőárok nyomvonalon kívüli kiserkesztése alapján lehet arra következtetni, hogy a feltáratlan területen még körülbelül mennyi sír lehet.

⁴ MÉSZÁROS ET AL. 2006, 97–99. A temetőt valószínűleg igen rövid ideig használták, felhagyását összefüggésbe hozták a temetőt használó közösség körében megjelent lepra elterjedésével (SZALONTAI 2012b, 157).

⁵ MÉSZÁROS ET AL. 2006, 99–101.

szeti elemzések igazolták, melyek szerint a daruhalmi használatának vége kb. akkora tehető, amikor a kettőshatári I. temetőt megnyitották.⁶

Miközben a két, eddig említett temető népessége között igazolt kapcsolat létezett, addig a harmadik temető közössége fizikailag teljesen elkülönült tőlük. Ezt az elkülönülést jelzi, hogy temetőjüket a Kettőshatár I. temetőtől keletre, kb. 60 méterre, a dombhát legmagasabb pontján nyitották meg (Kettőshatár út II. temető), miközben a másik temető is használatban volt. De nemcsak fizikailag szeparálódtak el, hanem számos más adottságukkal is teljesen új elemet hoztak az eddigi közösségekkel párhuzamosan.⁷ A közösség a mongolid dominanciája mellett, a hatalmas sírgödreivel, a sírok tájolásával és a sírok 100%-os raboltságával is elüt a két korábbi temetőtől. Sőt, ezen adottságai alapján a Kárpát-medencei avarság között sem találunk megfelelő párhuzamot.⁸

A temetőben 43 sír került elő és valószínűleg a kis közösség összes sírja beleesett

a nyomvonalba, ezért teljesen feltártnak tekinthető. A sírok nem alkottak szabályos rendet; tájolásuk zömmel Ny–K. A sírgödrök általában téglalap alakú foltként jelentkeztek, falaik függőlegesek, aljuk pedig egyenes volt. Feltűnő nagy átlagmélységük, valamint hosszúságuk és szélességük is kiemelkedő.⁹ Néhány sírban különböző sírkonstrukciók maradványait lehetett megfigyelni, pl. felszínen álló építményt, kis fülkét, sírkamra tetejét és Szent Mihály lovára utaló nyomokat is. A sírok mindegyike koporsós temetkezés volt. Az intenzív sírrablás a vázakat, illetve a rajtuk és mellettük lévő leletanyagot is nagymértékben károsította. Gyakori leletek a koporsóvasalatok, valamint az edények. A temető eredeti gazdagságára utal a néhány előkerült nemesfém tárgy: aranylemezből préselt indás kisszívvegek, rozetták, aranyozott bronz rozetta, arany fülbevalók, aranyozott ezüst pajzs alakú övveret. A temető korát a 8. század második felére tehetjük.¹⁰

SÍRRABLÁS

A dolgozatunkban használt rablás és bolygatás kifejezések közötti különbség abban áll, hogy míg a rablás kifejezett célja egy vagy több tárgy megszerzése, addig a bolygatás eredménye nem feltétlenül kézzel fogható. A legtöbb szakirodalomban mindkét értelmezéssel lehet találkozni, mivel ezeket a szavakat szinonimaként kezelik, hiszen sok esetben a bolygatás célja a sír kirablása lehetett.¹¹ E. Aspöck a sírbolygatás (*Grabstörung*) definícióját a követ-

kezőképpen adja meg: a bolygatás magában foglalja az összes folyamatot, amely a temetés és a feltárás között végbement. A sírrablás (*Grabraub*, *Grabplünderung*) pedig egy sír törvénytelen felnyitása, mellékleteinek eltulajdonítása.¹²

A sírok kirablásának szokása igen hosszú múltra tekint vissza.¹³ Célja a legtöbb esetben valamilyen értékes tárgy eltulajdonítása volt,¹⁴ illetve kapcsolatba hozták különböző rituálék-

⁶ SZALONTAI 2012b, 157; FÜLEKI 2014; KÖVÁRI 2014.

⁷ SZALONTAI ET AL. 2014.

⁸ A Jászapáti temető sírjainak 30%-a volt rabolt, amely közlésekor, az akkori ismeretekre való tekintettel, igen magas aránynak számított (MADARAS 1994, 110).

⁹ A legnagyobb Kárpát-medencei avar sírok közé sorolhatók a Kettőshatár út II. temető sírjai (SZALONTAI ET AL. 2014, 161–162).

¹⁰ MÉSZÁROS ET AL. 2006, 101–102; SZALONTAI ET AL. 2014.

¹¹ VÖRÖS 2011, 238.

¹² ASPÖCK 2003, 225–226.

¹³ Már az ókorban Nagy Sándor sírját is megbolygatták (ASPÖCK 2003, 227).

¹⁴ Változó, hogy adott esetben mi számított a sirt kirabló személy számára értékesnek, hiszen nemcsak pénzügyi értékkel, hanem egy tárgy eszmei értékével is lehetett számolni (pl. gyűjtők esetében). A bolygatott temetkezések kapcsolatban állhattak az ereklye-kultusszal is, a szentek csontjainak imádása a középkor óta elterjedt szokás. Bizonyos közösségekben a kardablás szimbolikus jelentéssel bírt, hiszen ha valaki megszerezte egy halott kardját, akkor azzal együtt magáénak tudhatta az elhunyt hősiességét, bátorságát is (ASPÖCK 2003, 227–229).

kal is.¹⁵ A rablás és a bolygatás nyomai hagyományos földsírok esetében mindig észlelhetők, igen gyakran már a feltárás előtt is, hiszen a sírrablók által kimozdított sírt tapasztó anyagok egy része kikerül a sírból és ott összekeveredik más anyagokkal, majd így kerül vissza a rablógödörbe, ami általában elüt a környezetétől. Szerencsés esetben ez alapján lehet a rablógödör méretét és szerkezetét, valamint a rablás módját és célját meghatározni. Gyakori azonban, hogy a feltárás során nem lehet semmilyen elszíneződést megfigyelni (mert pl. az egész betöltést kilapátolták, majd egyszerre temették vissza a gödörbe a rablás után), ilyenkor a csontok elhelyezkedése alapján lehet következtetni sírrablásra.¹⁶ Önmagában a csontok elmozdulása azonban nem jelent automatikusan rablottságot, hiszen pl. felfújódás, állati bolygatás, vagy az inak felbomlása is okozhatja ezt (3. kép 1). Miként az sem törvényszerű, hogy a rabláskor mindig elmozdulnak a csontok, pl. ha a csontvázasodás előtt történik a rablás.¹⁷ A csontok elmozdulása a koporsó egykori jelenlétével, bedőlésével is magyarázható.¹⁸

A három temető bolygatott temetkezéseit különböző szempontok alapján vizsgáltuk: milyen arányban vannak kirabolva a temetők, hogyan helyezkedtek el a csontok a sírokon belül, valamint a sírrablók milyen típusú rablógödrök segítségével szerezték meg a kívánt tárgyakat? Ezek után részletesen kitérünk a leletanyagra, illetve arra kerestünk választ, hogy milyen tárgyakat vihettek el a sírrablók a temetkezésekből. Végül pedig kerestük a választ arra a kérdésre is, hogy mikor és kik hajthatták végre a temetkezések kirablását.

Régóta köztudott, hogy a rabolt sírokban a csontok elhelyezkedéséből meg lehet állapítani, hogy a holttest a rablás idején milyen állapotban volt. Az első csoportba azok a sírok tartoznak, melyben a holttest felbomlása még nem ment végbe a rablásig, azaz a lágyrészek még összetartották azt. Ebben az esetben a csontváz nagyjából anatómiai rendben maradt meg.

A második csoportba azok a sírok kerültek, amelyek csak részben bolygatottak, pl. a felsőtest és a medence csontjai, ilyenkor a rablás lokális, egy jól meghatározott helyre irányult. Ekkor az izomzat még valamennyire összetarthatta a csontvázat (a végtagokat), azonban az sem kizárt, hogy a csontvázasodás addigra már megtörtént, hiszen a sírrablók kifejezetten a felsőtestre irányuló rablógödörrel is rááshattak a temetkezésre.

A harmadik csoportot olyan sírok alkotják, melyek esetében már nem lehet semmilyen összetartó izomzatot feltételezni a rablás időpontjában, ugyanis a csontok a sírban egy kupacban vagy szétszórva helyezkednek el, esetlegesen a váz egyes részei a betöltésből is előkerülhetnek.

Sági Károly szerint a vörsi langobard temető sírrablói tisztában voltak azzal, hogy melyek a fiatalabb és melyek az idősebb sírok, és annak megfelelően változtatták kirablási módszerüket. Azokat a temetkezéseket, amelyeknél még feltételezték a koporsó meglétét, de még nem szivárgott bele a föld, kútszerű aknán át közelítették meg, és amikor elérték a koporsófedelelet, annak betörése után valamilyen eszközzel a nyíláshoz húzták az eltulajdonítani kívánt tárgyakat (3. kép 2). Ha a koporsó

¹⁵ Kísértetektől, visszajáró lelkektől való félelem miatt is felnyithatták a sírokat. Egy késő Karoling okiratgyűjtemény arról számol be, hogy a kísértetjárástól való félelem miatt rituálisan átszúrták egy halott koponyáját. Más társadalmakban viszont a nélkülözhetetlen testrészeket, pl. a lábakat szedték ki a sírból, hogy a halott ne térhessen vissza hozzájuk (ASPÖCK 2003, 234). A kirkizekkel kapcsolatos forrás arról számol be, hogy őseik csontjait azért ásták ki, hogy azok ne idegen, hanem hazai földben nyughassanak (TOMKA 1978, 50).

A honfoglaló magyarok pedig néha azért nyitották fel újra a sírokat, hogy valamilyen emléket szerezzenek az eltemetettől.

¹⁶ Ha a holttest lágyrészeinek felbomlása már végbement a rablás idejére, akkor a csontok kimozdulhatnak eredeti pozíciójukból a rablás folyamán.

¹⁷ ASPÖCK 2003, 241–242. A szóládi langobard temetőben több temetkezés esetében is megfigyeltek állatjárásokat. A járatokat a rácsálóknál nagyobb testű állatok okozhatták, Uta von Freeden véleménye szerint egy borzcsalád bolygathatta meg a temetőt (FREEDEN 2008, 254).

¹⁸ TOMKA 1978, 48.

már megtelt földdel, akkor a sírt teljes egészében ki kellett ásni. A legfrissebb temetkezések esetében a koporsónál valamivel nagyobb aknát ástak, majd a koporsófedél leemelésével leszedhették a mellékleteket. A legrégebb sírok gödreit pedig teljesen feldúlták, átforgatták.¹⁹

Arra a kérdésre, hogy vajon mit tulajdoníthattak el a sírablók, nem lehet pontos választ adni, csak feltételezni, találgatni lehet az ép

és a bolygatott temetkezésekből előkerült leletanyag együttes vizsgálata alapján. H. Roth szerint a férfi sírokból legtöbbször a fegyvereket vitték el, a nők sírjaiból pedig az ékszereket. A merovingokkal kapcsolatban azt írja, hogy a lándzsa, illetve a gyöngyök elrablása tabunak számított, ezen kívül a sírablók soha nem vitték el mind a négy fibulát valamilyen visszaütő átoktól való félelem miatt.²⁰

RABLÓTSÁG

A vizsgált temetők közül a Daruhalom, illetve a Kettőshatár I. temetők kiraboltsága arányai-ban hasonló. A daruhalmi temető 93 sírjából 17 sorolható a rabolt temetkezések közé (18,3%), Kettőshatár I. temető 298 temetkezéséből viszont 58 tekinthető kiraboltnak (19,4%). A Kettőshatár II. lelőhelyen feltárt temető rablottsága nagyságrendekkel eltér a másik két temetőtől, valamint egyedülálló az egész Kárpát-medencében is, mivel a 43 sír mindegyike korabeli rablás áldozatául esett, azaz a temető 100%-a tekinthető raboltnak (1. kép 2; 2. kép 1–2).

A daruhalmi temetőben a nemek aránya a következőképpen oszlik meg: 34,4% férfi, 20,4% nő, 39,8% gyermek és 5,4% nem eldönthető nemű. A sírablók főként férfi sírokat bolygattak meg, hiszen a rabolt sírok 64,7%-a férfi sír (11 sír), mindössze 11,8%-a női (2 sír) és 23,5%-a gyermeksír (4 sír). Kettőshatár I. temetőjében is többségben voltak a férfitemetkezések (38,2%), a női (28,9%) és a gyermeksírok (31,6%) nagyjából azonos arányban voltak jelen, továbbá a sírok 1,3%-ában nem eldönthető nemű csontváz feküdt. A rabolt sírokat tekintve hasonlóak az arányok, 41,4%-uk férfi (24 sír), 29,3%-uk női (17 sír) és 24,1%-uk

gyermeksír (14 sír). A II. számú temetőben a nők voltak többségben (51,2%), a férfitemetkezések csak a temető 30,2%-át tették ki, a gyermeksírok pedig 11,6%-át. 7% neme nem volt meghatározható.

A Kettőshatár II. temető a 100%-os kiraboltságán kívül több szempontból is elkülönül a másik két temetőtől. Ezek a különbségek a temetkezési szokásokban is megmutatkoznak. A sírok méretei sokkal nagyobbak, valamint a tájolásuk is eltér. A II. számú temetőben a Ny–K irányítás a meghatározó, míg az I. temető sírjai döntően ÉNy–DK tájolásúak (de vannak É–D irányítású temetkezések is). Érdekes, hogy a két közösség nem ugyanazt a temetőt használta, ez is a temetők különállását jelzi. Ennek hátterében valószínűleg etnikai-társadalmi különbségek lehettek. A csontok vizsgálata után kiderült ugyanis, hogy míg az I. temetőben az egyének döntő többsége europid volt, és csak elenyésző számban fordult elő mongolid jellegű vagy mongolid vonásokkal is rendelkező europid egyén, addig a II. temetőben ez éppen fordítva van, a vázak közül csak két olyan volt, amely mongolid jellegű, de europid, az összes többi pedig mongolid volt.²¹

¹⁹ SÁGI 1963, 68.

²⁰ ROTH 1978, 67–69.

²¹ SZALONTAI ET AL. 2014, 167.

A CSONTOK HELYZETE

DARUHALOM

A 17 sír mindegyikében megfigyelhető a csontok különböző szintű elmozdulása. Jellemző a koponya kibillenése jobb- vagy baloldalra, mely a bolygatatlan temetkezésekben is észlelhető jelenség.²² A 121. sírban a koponya a feje tetejére állt, a 194. sírban az arckoponya összetört, a 345. sírban pedig hiányzik a koponya felső része. A koponya ilyen szintű kimozdulása azonban már nyilvánvalóan valamilyen külső beavatkozás hatására történt, melyet feltételezhetően rablás okozott. A felsőtestet minden temetkezésben erőteljes bolygatás érte, a csigolyák és a bordák nem anatómiai rendben helyezkedtek el (4. kép 1). A medence *in situ* helyzetből való kimozdulása 4 esetben figyelhető meg. A karok általában a test mellett, nyújtva helyezkedtek el, de a bolygatott temetkezések közül 8 sírban figyelték meg, hogy elmozdultak. A lábak általában anatómiai rendben maradtak, csak négy sírban mozdultak el, három esetben az alsó lábszárak, egyben viszont az egyik combcsont kimozdulásával lehetett számolni. A 118. sír betöltéséből két lábujjperc, a 119. sírből pedig a kézcsontok egy része került elő a betöltésből, amely arra utal, hogy a rablók visszatemették a sírgödörket.²³

Külön vizsgálva a férfi, női és gyermek sírokat, nincs túl nagy különbség a rablás módszerét illetően, hiszen a rabolt sírok nagy része férfitemetkezés, valamint szinte az összes sírt a felsőtestre koncentrálódóan rabolták ki. Néhányszor a medencét is megbolygatták, azonban deréktől lefelé a csontok leggyakrabban *in situ* maradtak. A 152. sírt ezzel ellentétben teljesen feldúlták, a koponyát és a combcsontokat leszámítva egyetlen csont sem maradt eredeti helyzetében (4. kép 2).

KETTŐSHATÁR I.

A csontok nagyfokú elmozdítása, feldúlása jellemző a Kettőshatár I. temető sírrablóinak tevékenységére. A koponya 39 esetben nem anatómiai helyzetben került elő, leggyakrabban a többi csonttal egy kupacba volt dobálva. Néhány esetben csak kisebb fokú elmozdulást lehetett észlelni, azaz a koponya előre, hátra, vagy oldalra való kibillenését. 11 sírban hiányzott a koponya, a sírrablók vagy teljesen széztúzták, vagy leginkább kidobták a sírgödörből. 5 temetkezés esetében nincs adat a koponya elhelyezkedését illetően, nem kizárt, hogy ezeknél a síroknál is a koponya hiányát kell feltételezni.

A rabolt sírokban a felsőtest csontjai nagyon ritkán maradtak *in situ*, ugyanis legtöbbször ezt bolygatták meg a sírrablók. 28 sírnál volt megfigyelhető, hogy a felsőtest csontjai hiányosak, elmozdultak, vagy teljesen össze voltak keverve, esetleg egy kupacba voltak pakolva, míg a lábszárcsontok eredeti helyzetben maradtak (5. kép 1). Előfordult, hogy a felsőtest csontjai teljesen hiányoztak (pl. 533. sír, 612. sír; 5. kép 2). Ritkán a bolygatás a combcsontokra is kiterjedt, ilyenkor csak a lábszárak maradtak anatómiai helyzetben (pl. 224. sír; 6. kép 1). Négy temetkezésben viszont pont a lábszárcsontok hiányoztak, míg a felsőtest többnyire ép állapotban megmaradt (pl. 776. sír; 6. kép 2). 11 temetkezést dúltak fel teljesen a rablók, ezekben a sírokban csak néhány, azonban gyakrabban egyetlen csont sem maradt *in situ*, a gödörben össze-vissza helyezkedtek el a csontok, egy részük a betöltésből került elő (7. kép 1). A 482. és az 504. sírban csak a csontváz bal oldala lett megbolygatva. Három sír szinte teljesen üres volt (138., 420., 760. sír), a két utóbbiban néhány kisebb csontot figyeltek meg (7. kép 2).

²² A koponya elmozdulása csak akkor következhet be, ha erre megfelelő hely áll rendelkezésre (üreg, azaz a koporsó belseje), vö. TOMKA 1978, 48.

²³ A már felhagyott temetők esetében ez nem tekinthető általános gyakorlatnak (KÖLTŐ ET AL. 1992, 285).

Ahhoz a kérdéshez, hogy lehetett-e valamilyen informatív jelentése a felszíni sírjelöléseknek, érdemes megvizsgálni, hogy a férfi és a női sírok rablási módszere között van-e valamilyen tendenciózus különbség, ami erősíthetné azt a felvetést, hogy a sírjelből kiderülhetett a halott neme is. Az I. temető esetében azt látjuk, hogy a teljesen feldúlt sírok között egyenlő arányban oszlanak meg a férfi, női illetve a gyermeksírok, tehát ebből nem lehet az informatív sírjelölésre következtetni. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy pl. a felsőtestre irányuló bolygatások hogyan érintették a különböző nemek sírjait, azt láthatjuk, hogy itt már a férfi sírok többségben (13 sír), és a női és a gyermek sírok csak kisebb részét bolygatták meg ily módon. A szinte érintetlen vázak esetében is nagyjából azonos arányban találhatóak meg a férfi és a női rabolt temetkezések.

Összehasonlítva a daruhalmi és a Kettőshatár út I. temető adatait arra a következtetésre juthatunk, hogy mindkét temetőben főleg a felsőtestre koncentrált a rablás. Azonban a Kettőshatár I. temetőben lényegesen nagyobb rablás-intenzitás észlelhető, felfokozottabb volt a rablási vágy, amit jól mutat, hogy itt több alkalommal össze-vissza dobálva, vagy kupacba rakva kerültek elő a csontok, ami a daruhalmi temetőben egyáltalán nem volt jellemző. 11 sírban, illetve további három esetben, ha az üres temetkezéseket is hozzávesszük, a temetkezéseket teljesen feldúlták.

KETTŐSHATÁR II.

A temetőben még a Kettőshatár I. temetőnél is nagyobb mértékben dúlták fel a sírokat. 24 sírban nem találtak koponyát, azonban a 423. sírból két (8. kép 1), a 438. sírból pedig három is előkerült (8. kép 2). 34 temetkezés teljesen feldúlt volt, legtöbbjükben alig néhány csont maradt (14 sír szinte üres), és gyakran a betöltésből került elő a csontok zöme (9. kép 1). 8 temetkezés esetében a rablás csak a felsőtestre koncentrált (9. kép 2). A 670. sírban eltemetett egyén csontváza maradt meg

legépebben, csak a koponya és a bal alkar volt bolygatott (10. kép 1).

A legtöbb sírból hiányoztak csontok, más temetkezésekben pedig (423., 424., 438. sír) másik egyénre utaló csontok is előkerültek. A 423. és a 438. sírban lévő koponyák eltérő mélységben helyezkedtek el, épek voltak, csak az alsó állkapcsuk hiányzott. A 424. sír keleti végében kb. 10 csigolyából álló gerincoszlop feküdt *in situ*, melyhez bordacsontok tartoztak (10. kép 2). A gerinc mellett előkerült egy combcsont, csigolyák és egy állkapocs, melyek egy másik egyénre utalnak. A sírban négy térdkalácsot találtak.

A nemek vizsgálata a rablási módszert illetően ennél a temetőnél nem hozott eredményt, hiszen a rablás során semmilyen szelektálás nem történt, sem nemre, sem rangra, sem korra való tekintettel. Mivel a sírok nagyobb része női temetkezés volt, ezért nem meglepő, hogy a teljesen feldúlt sírok (a temető több mint kétharmada) között szintén a női temetkezések voltak többségben. A szinte üres sírok esetében viszont, ahol a betöltésben is több csont került elő, a férfitemetkezések voltak többségben. Ez azt jelentheti, hogy a férfi sírok több, a sírablók számára értékes melléklettel rendelkezettek, ezért alaposabban át kellett őket forgatni. A felsőtesten megbolygatott sírok között azonban jóval több a női sír.

A Kettőshatár II. temetőre nagyfokú feldúltság jellemző: bizonyosak lehetünk abban, hogy a sírok többségét egyszerre rabolták ki, egyszerre több sír is nyitva lehetett. Csakis ezzel magyarázható az, hogy egyes sírokban több halott vázrészei is megjelentek. A rablók kidobálták a csontokat a sírokból, majd munkájuk végeztével egy részüket visszadobálták a kitermelt földdel együtt, olykor nem törődve azzal, hogy melyik sírba tartoznak. Mivel a sírgödörök egymáshoz nagyon közel voltak, ez a helyzet könnyen adódhatott. Ezzel magyarázható az a jelenség is, hogy a csontok sok esetben a betöltésből, különböző magasságból kerültek elő. Az előző két temetővel ellentétben itt már nem a felsőtestre koncentráltó rablási módszer a meghatározó, hanem az egész temetkezés teljes felforgatása.

A RABLÓGÖDRÖK TÍPUSAI

DARUHALOM

A rablógödröket nem minden esetben lehet megfigyelni a feltárás közben. A daruhalmi rabolt sírok közül csak a 140. sírnál sikerült azonosítani a rablóaknát (*11. kép 1*). A sír közepének keleti oldalához és az északi végéhez egy-egy nagyobb folt kapcsolódott, melyek valószínűleg a sírra ráásott kutatóárkok foltjai lehettek. A többi temetkezés foltja – két kivétellel – szabálytalan alakú volt, majd a bontás során mindegyik szabályos, lekerekített sarkú, téglalap alakot vett fel. Ezek a szabálytalan alakú foltok akár a sírrablók tevékenységéhez is köthetők.

A csontok elhelyezkedése alapján – azaz a felsőtest gyakori bolygatottságából kifolyólag – arra lehet következtetni, hogy a sírrablók tudatosan egy, a felsőtestre koncentrálódó aknát ástak a sírokra, melyek akár fokozatosan szűkülhettek.

KETTŐSHATÁR I.

A Kettőshatár I. temetőben 8 sírnál van adat rablógödörre. Ezek közül 5 a felsőtestre koncentrálódott (*11. kép 2*), egy csak a sír fej felőli végére (222. sír; *12. kép 1–3*), a váll vonaláig terjedt ki, egyet pedig a halott derekára ástak rá (236. sír; *13. kép 1–3*). Mivel a temető bolygatott csontvázainak zömmel a felsőteste roncsolódott, ezért feltételezhető, hogy a többi temetkezést is hasonló rablóaknákkal nyitották fel a sírrablók. Kivételes az 501. sír, amely felett nagyméretű ovális folt jelentkezett, mely minden bizonnyal a rablógödör nyoma volt (*14. kép 1*). Érdekes, hogy kb. 20 cm mélyen már csak az eredeti sírgödörön belül folyt tovább a rablóakna ásása, mely a sírrablók nagyfokú precizitásáról tesz tanúbizonyságot.

Nyeséskor a sírok több mint a felének szabálytalan alakú foltja volt, és csak a feltárás során rajzolódott ki a sírgödör szabályos, téglalap

alakja. Elképzelhető, hogy a szabálytalan alakot a sírrablás okozhatta, majd az 501. sírhoz hasonlóan a rablók az eredeti sírfalat követték.

KETTŐSHATÁR II.

A teljesen kirabolt temető 43 sírja közül 20 esetében áll rendelkezésre rablógödörre vonatkozó adat. Ennek fele olyan rablóaknáról számol be, amely nyesési szinten eltorzította a sírgödör foltját (ovális vagy szabálytalan alakú folt), majd 10–20–30 cm mélyen már az eredeti sírgödör falain belül folytatódott. Hasonló módszerrel rabolhatták ki a Kettőshatár I. temető 501. sírját is, továbbá azokat a temetkezéseket, melyeknek foltjai a nyesési szinten szabálytalan alakúak voltak (további 7 temetkezés), erre a daruhalmi temetőben is van példa.

Másként rabolták ki a 443. sírt, északnyugati sarkához kiugró rész csatlakozott, keleti vége pedig enyhén lejtett (*14. kép 2*). Ez lehetett a rablógödör, mely elvezette a rablókat a sírhoz. A 453. sír esetében is meg lehetett figyelni a sírgödör rablóakna által eltorzított, szabálytalan alakú foltját, azonban a rablógödör lefelé egyre jobban összeszűkülte (*15. kép 1*).

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a sírrablók kutatóárkokkal kezdték el keresni a sírokat. A 443. sírhoz hasonlóan a 420. és 439. sírt is így fedezhették fel, hiszen mindkét temetkezéstől néhány méterre egy függőleges falú, egyenes aljú árok volt megfigyelhető. Ezek a kutatóárkok a temető szélét próbálták megkeresni, tehát a sírrablók sejtették meddig terjedtek a sírok, esetleg látszódnak valamilyen jelzése a temető szélénél. A 717. rablóárok nem a temető szélén, hanem annak közepén lett ásva, mely talán a leggazdagabb temetkezést kereste.

Négy alkalommal lehetett megfigyelni, hogy egyetlen rablógödörrel több, szorosan egymás mellé ástott sírt is kiraboltak.²⁴ A 434.

²⁴ A szarmata temetőkben is megfigyelhető ritkán, hogy egy aknával kettő vagy több szomszédos sírt raboltak ki (KÖHEGYI 1994, 278).

és a 435. sír felett egy nagy folt körvonalazódott a nyelési szinten, ezt követően pedig a legtöbb temetkezéshez hasonlóan a sírrablók a sírgödrökön belül folytatták tevékenységüket. A 433. objektum is egy nagy rablógödör volt, mellyel egyszerre rabolták ki a 705., 706. és 707. sírokat (15. kép 2). A 426. objektum (rablógödör) pedig a 708. és a 709. sírt bolygatta meg (16. kép 1). A 680. objektum (rablógödör) feltárása során, 20 cm mélységben kirajzolódott a 711. és a 712. sír foltja (16. kép 2). A két sírt egyszerre rabolták ki, a csontvázakat – és valószínűleg a leleteket is – összekeverték.

A csontok helyzete arra enged következtetni, hogy a sírok többségét nagymértékben feldúlták a sírrablók, ezt olyan rablógödrök segítségével teheték meg, melyek kiterjedtek a sír teljes alapterületére. A sírok nagy mélysége miatt – tulajdonképpen „balesetvédelmi” okok miatt – is szükség volt a teljes felszín mélyítésére, hiszen csak így érthették el a sírgödör alját, anélkül, hogy a gödör rájuk omlott volna. Azért is szükséges lehetett a teljes felületen

való ásás, mert a gödrökben nemcsak emberek, hanem állatok is lehettek, köztük lovak is, amelyeknél ugyancsak lehetett kiemelkedő értékekre számítani. Végül, a legfontosabb szempont az volt, hogy a teljes felületre kiterjedő rablógödrök ásása lehetővé tette, hogy a sír teljes tartalmát szabadon át tudják forgatni. Ez pedig hangsúlyosan kiemeli nemcsak a rablók tudatos és előre eltervezett akcióját, hanem azt is, hogy a rablók számára rendkívül fontos lehetett ez, mivel tudták, tudhatták, hogy a sírokban található tárgyak gazdagsága annyira kiemelkedő, hogy szükséges volt ezt az eljárást alkalmazniuk.

Mindhárom temetőben megfigyelhető volt, hogy a bolygatott sírok egy része a nyelési szinten szabálytalan alakú folttal jelentkezett, amely kb. 20 cm mélységben az eredeti sírgödörben folytatódott tovább. Ez arra enged következtetni, hogy a sírrablók tisztában voltak a sírok elhelyezkedésével a temetőn belül, illetve a sírok kirablását nagyon precízen vitték véghez.

A KIRABOLT SÍROK LELETANYAGA

DARUHALOM

A temető kirabolt férfi sírjait (11 sír) tekintve leggyakrabban övhöz tartozó szerelékek kerültek elő, 15 db övcsat (zömében vascsat), 17 db veret, illetve három egyéb övtartozék (bújtató, szíjvég). Viszonylag nagy számban kerültek még elő vaskések (13 db), valamint vastárgyak, vastöredékek (11 db). Az ép temetkezésekben (21 sír) is nagy számban voltak jelen az övhöz kapcsolható tárgyak, 44 db övcsat került elő, melyekből 40 vascsat. Megfigyelhető, hogy szinte mindegyik temetkezésből került elő övcsat, gyakran 2–3 db is. A rabolt temetkezések esetében azonban csak egy-két vascsat volt átlagosan a sírokban. A csaton kívül 8 db veret és 7 db egyéb övtartozék került elő. Gyakori leletnek számít még az ép temetkezésekben a vaskés (15 db), valamint a különböző vastárgyak (14 db). Több

edénytöredék is megtalálható volt a sírokban, azonban ezek nem köthetőek biztosan a temetkezésekhez. A rabolatlan sírokban 6 fülbevaló volt, míg a feldúltakban egyetlen egyet sem találtak. Alacsony számban jelen voltak még különböző eszközök, mint például fokos (2 db), vasár (2 db), bogozó (1 db), illetve egy bronz varkocsszorító, és két sír esetében gyöngyök is kerültek elő.

Mindössze két női temetkezés esett a sírrablók áldozatául, melyekből néhány kásagyöngy, egy vascsat és egy kézzel formált fazéktöredék került elő. Az ép temetkezésekben (17 sír) gyakori leletnek számított a vascsat (17 db), illetve a fülbevaló (10 db). Nagyobb számban még vaskések (5 db), orsógombok és gyöngyök (4–4 db) voltak a sírokban.

A négy kirabolt gyermek sír leleteit tekintve azt lehet megállapítani, hogy a kásagyöngyök és üveggyöngyök voltak a leggyakoribb

leleteik. Az ép temetkezésekben (33 sír) is legnagyobb számban gyöngyök kerültek elő. Emellett gyakran számítottak a fülbevalók (7 db) is.

A férfi sírok esetében megfigyelhető, hogy a rabolt sírokban egyáltalán nem került elő fülbevaló, valamint átlagosan kevesebb övcsat volt jellemző. Minden bizonnyal a sírrablók az ékszereket tulajdonították el, így a fülbevalókat, valamint az értékeesebb (bronz, ezüst) övtartozékokat. Elképzelhető, hogy különböző eszközöket is magukkal vihettek, mivel ezen tárgyak teljes hiánya figyelhető meg a rabolt sírok esetében. Az ép női és gyermektemetkezésekben előforduló fülbevalók viszonylag nagy száma miatt ugyanaz feltételezhető, mint a férfi síroknál, az ékszereket ugyancsak elvitték a sírrablók (17. kép 1–3).

KETTŐSHATÁR I.

A rabolt férfi sírok (24 sír) legjellemzőbb leletei közé tartoztak a vascsatok (12 db), a vaskések (11 db) és a különböző vastárgyak (8 db). Egy temetkezésből került elő fegyver, a 47. sírban reflexíj merevítő csontlemezei (10 db) és tegezdzsítító csontlemezek (2 db) voltak. A temetkezésekből mindössze 3 db fülbevaló származik. Az épen maradt sírokban (91 sír) is nagyon gyakoriak voltak a vascsatok (101 db), a vaskések (78 db) és a vastárgyak (36 db). Jelentős számban voltak jelen az övveretek is (74 db), illetve előkerült 21 db kisszíjvég, valamint 13 db nagyszíjvég, ami azért érdekes, mert a rabolt sírokban ezek a leletek egyáltalán nem jellemzőek. 25 db fülbevaló került elő, melyek közül 5 aranyból készült. A daruhalmi temetőhöz hasonlóan itt is jelen voltak kisebb számban eszközök, pl. fokosbárd, sarló,²⁵ vasár. A fegyverek azonban nem jellemzőek az ép temetkezésekre sem, egy lándzsa és egy páncéllemez töredék került elő mindösszesen.

A kirabolt női temetkezésekben (17 sír) leggyakrabban előforduló leletek az üveggyöngyök (6 db), az övcsatok (5 db vascsat, 2 db bronzcsat), a vaskések (3 db) és a kásagyöngyök (3 db) voltak. A 700. sír betöltéséből előkerült egy granulált díszű, alsó részén nyitott, kerek alakú bronzfoglatba ágyazott, fehér színű kőbetét, amely egy gazdagon díszített tárgy része lehetett. Valószínűleg a sír kirablása során eshetett le a tárgyról, melyet eltulajdonítottak a sírrablók. A rabolatlan temetkezésekben (70 sír) nagy számban fordultak elő fülbevalók, összesen 64 db, melyből három aranyból készült. 33 db orsógomb, 30 db gyöngy és 30 db vascsat került még elő. Kisebb számban még aranygyűrűk (2 db), tűtartók (2 db), valamint egy-egy ládikaveret, tubus, csont tömlővég, fibula, boglár, lemezgömb csüngő és páncéllemez található a sírmellékletek között.

A gyermeksírok közül 14 lett kirabolva, leleteik között leggyakrabban gyöngyök, vastárgyak (8 db), edények (4 db) fordultak elő. Az épen megmaradt temetkezésekben (81 sír) nagy számban kerültek elő fülbevalók (25 db), gyöngyök (25 db), valamint orsógombok (15 db), vascsatok (11 db), edények (9 db) és vaskések (7 db).

Az eltulajdonított fémtárgyakról sokszor árulkodhatnak a csontokon észlelhető zöld foltok, patinanyomok. Ezek az elszíneződések valamilyen réztartalmú fémtárggyal való érintkezés eredményei. A körülményektől függ, hogy mennyi idő alatt alakulnak ki a csontokon, elképzelhető, hogy viszonylag rövid idő alatt megjelennek, ha a közvetlen környezetükben lévő fémtárgy korróziója elindul. A temető négy sírjának csontjain lehetett zöld foltokat megfigyelni.²⁶ A 47. sír esetében az egyik orsócsonton, a singcsonton, a medencén és az egyik combcsonton voltak ilyen nyomok. A sírból előkerült leletek között viszont nincsen olyan tárgy, amely ezeket a foltokat

²⁵ A sarlót rituális okokból teheték a halott derekára (MÉSZÁROS ET AL. 2006, 101).

²⁶ Sági Károly a vörsi langobard temető 8. sírjában lévő csontváz koponyájának jobboldali járomcsontján figyelt meg hasonló zöld foltot, amely alapján ő is eltulajdonított tárgyat feltételezett, ugyanis véleménye szerint azt a tárgyat (fülbevaló?), amely az elszíneződést okozhatta, nem találták meg a temetkezésben (SÁGI 1960, 56).

okozhatta volna. A 252. sírban az ujjakon figyeltek meg zöld foltokat, azonban a sírban nincs olyan fémlelet, amely az ujjak környékén került volna elő. A 262. és a 613. sírokban viszont a medencén voltak elszíneződések, melyet akár a megmaradt leletek is okozhatták (övveretek, szíjvég). A 613. sírban még a bal alkarcsontokon is észlelhetőek voltak zöld foltok, amely akár egy, a sírrablók által elrabolt tárgytól is származhatott.

A sírrablók a férfi sírokból valószínűleg a fülbevalókat, és az övek értékes tartozékait rabolhatták ki. A néhány előkerült fegyver alapján nem zárható ki az sem, hogy a kirabolt temetkezésekben is lehetettek fegyverek. Az elszíneződött csontokkal rendelkező sírok közül mind a négy férfi temetkezése volt, melyek utalhatnak eltulajdonított övcsatokra, vagy akár a 252. sír esetében — ahol az ujjakon lehetett a zöld foltokat megfigyelni, — gyűrűre is. Az ép női és gyermektemetkezésekben előforduló fülbevalók nagy száma is arra enged következtetni, hogy a többi sírban is hasonló mennyiséggel lehetett számolni (18. kép 1–4).

KETTŐSHATÁR II.

A temető leletanyagának vizsgálata a másik két temetőhöz képest problémásabb feladat, hiszen a 100%-os kiraboltság miatt nincs olyan ép temetkezés, melyet alapul lehetne venni. Ennek ellenére érdemes megvizsgálni, hogy mit hagytak maguk után a sírrablók.

A férfi sírokban (13 sír) az edénytöredékek (29 db) és az ép edények (7 db) dominálnak, illetve találtak koporsóvasalatokat (7 db) és koporsókapcsokat (4 db) is. Mindemellett elvértve előkerültek értékes tárgyak, eszközök és fegyverek is: két-két íjkarcsont, íjcsont merevítő lemezei, nyílhegy, egy-egy arany övveret, indás lemezes aranyveret, balta, vaskengyel.

A női temetkezésekben (22 sír) szintén nagy számban voltak jelen az edénytöredékek (34 db)

és az ép edények (8 db), ezen kívül előkerült 12 db vastárgy, 8 db vaspánt, 7 db koporsóvasalat és 6 db vaskés. Hasonlóan a férfi sírokhoz, a női temetkezésekben is előfordult néhány nemesfém tárgy, valamint fegyver: 4 db aranyveret, 2 db arany fülbevaló és egy-egy íjcsont, íjmerevítő csontlemez és balta.

A gyermeksírok (5 sír) leletei között az edénytöredékek (19 db) voltak a legnagyobb számban jelen, ezen kívül elenyésző mennyiségben előfordultak koporsókapcsok és vastárgyak is.

5 temetkezés esetében a csontokon zöld elszíneződések jelentkeztek. A 423. sírban az ujjakon, a 424. sírban a sarokcsonton, a sípcsonton és a szárkapocscsonton, a 430. sírban a koponya két oldalán, a 622. sírban szintén a sarokcsonton, a 709. sírban pedig az ujjakon lehetett elszíneződéseket megfigyelni. Egyik temetkezésben sem került elő olyan lelet, amely az elszíneződéseket okozhatta volna, így valószínűleg a sírrablók ezeket a tárgyakat magukkal vitték. Az ujjak esetében gyűrűt, a koponya két oldalán lévő foltok alapján pedig fülbevalókat lehet feltételezni.

A nagyméretű sírgödrök alapján nem kizárt, hogy állatok (köztük lovak) is voltak a sírokban, amelyeknél ugyancsak előfordulhattak értékes mellékletek. Egyedül a 711. sírból került elő lóra utaló melléklet: egy korrodált, erősen töredékes, hurkos fülű, ívelt talpalójú vaskengyel, és egy aranylemezből préselt, lekerekített végű, téglalap alakú lószerszámveret. A temetkezések archaeozoológiai vizsgálata²⁷ szerint csak 10 sírból származik lócsont, sironként átlagosan két-két darab. A 711. sírból viszont nem került elő lócsont, pedig a leletek alapján indokolt lenne. Tehát az intenzív rablás során a lócsontvázakat is szétzúzhatták a sírrablók, ugyanúgy, mint az emberi maradványokat, hiszen ezekben a temetkezésekben az emberi csontok is igen kis számban kerültek elő.

A temetőben előkerült kisszámú aranylelet és a fegyverek alapján azt lehet feltételezni, hogy ezekből a tárgyakból jóval több lehetett

²⁷ Tóth Anikó: *A Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. lelőhely állatcsont anyaga*. Kézirat. Szeged 2007. MFM RégAd 5143–2007.

(19. kép 1–5), tehát a temető teljes feldúlásának oka mindenképpen annak nagyfokú gazdagsága lehetett.

Mindhárom temetővel kapcsolatban kijelenthető, hogy a hátrahagyott leletek nem valamilyen babonás szokás, illetve tabu miatt maradtak a temetkezésekben, hanem a sírrab-

lók a számukra értéktelen tárgyakat (pl. edények, vastárgyak, stb.) szándékosan nem vitték el, az értékes leleteket pedig véletlenül hagyták hátra. Ennek oka az lehet, hogy titokban és gyorsan kellett dolgozniuk, és bármennyire is anyagorientált a rablás, nem volt a rablóknak módja kiválogatni a leleteket.

A RABLÁSOK IDEJE

A sírrablások áttekintését a rablás lehetséges idejének és a feltételezhető végrehajtóinak vizsgálatával zárjuk. Két olyan kérdéssel, amelyre bizonyosan nem tudunk egyértelmű választ adni, de minden olyan korszakkal kapcsolatban felmerül, ahol a sírrablás szokása jelen volt. Olyan izgalmas kérdés ez, melynek számos eleme ma még nem tisztázott, ugyanakkor fontos történeti, népességtörténeti, nem ritkán lélektani vagy gazdasági aspektust is adhat egy-egy nép esetében.

Mielőtt azonban ismertetnénk konkrét eredményeinket, szükségesnek tartjuk röviden bemutatni azokat a vizsgálati szempontokat, amelyek ebben a kérdésben segítségünkre lehetnek.

A sírrablás lehetséges idejének vizsgálatakor egyaránt vizsgálnunk kell objektív és szubjektív elemeket. Az objektív elemek az egyéntől (rablótól) független, jórészt természetes körülmények által indukált folyamatok, melyek során az élő szervezetek, élő szövetek felbomlanak, átalakulnak (mint pl. a test felbomlása, koporsó elkorhadása). Ezek az átalakulási, vagy mondjuk inkább eltűnési folyamatok egyes stációi jól ismertek és jól ismert végeredményük is. Sajnos – mint kutatási nehézség – elmondható ugyanakkor, hogy ennek gyorsasága vagy lassúsága tulajdonképpen minden egyes lelőhelyen más és más lehet, hiszen az eltérő közeg mindenütt másként hat az elbomló anyagokra. Emiatt tehát nagyon nehéz olyan időfaktorokat meghatározni, amelyek használhatósága tájtól vagy lelőhelytől független, és ha ilyet használunk, azt akkor is csak hipotetikusan használhatjuk. Reméljük, hogy egyszer eljutunk odáig, hogy a bomlási folyamat speciális anyagai (emberi test, állati test,

koporsó, sírépítmény, bőr, fa) esetében rendelkezésünkre fognak állni releváns adatok, amelyek hasznosításával közelebb kerülhetünk egy adott sír kirablásának lehetséges időpontjához.

Szubjektív elemnek számítanak a rablásban részt vevők viselkedése mellett magát a folyamatot is döntő módon befolyásoló tényezők (pl. motiváció, emlékezet stb.), továbbá az olyan kultikus elemek is (pl. sírjelölés, sírszerkezet stb.), amelyek sok esetben döntő szerepet kaphatnak a rablás menetében. Ezek mind fontos adalékkal szolgálhatnak. Ezen szempontok együttes és egyidejű értelmezése és áttekintése vihet minket legközelebb a rablás lehetséges idejének meghatározásakor.

Természetesen itt is rengeteg speciális, helyileg determinált kérdés vagy jellegzetesség merülhet fel, amelyek miatt itt sem tudunk egzakt adatokkal dolgozni. Nehezíti ennek kutatását az is, hogy a kérdéskör alapvetően forráshiánnyal küzd. Nincsenek ugyanis a régészeti korszakokkal kapcsolatos biztos adataink például arról, hogy a hozzátartozók ugyanúgy gondozták-e az elhunyt sírját, mint azt a néprajzi megfigyelésekből tudjuk vagy manapság is tesszük. Ha igen, akkor a felszíni sírjelölések élettartalma jelentősen megnő.

Ugyancsak nincsenek biztos adatainak az információt hordozó sírjelölések használatáról, vagy arról, hogy egy adott közösségen belül mennyire volt elítélendő cselekmény az ősök sírjainak kifosztása.

A forrás- és adathiányt jobb híján mai vagy néprajzi analógiákkal pótoljuk, ami – tekintettel az eltelt ezer évre és az eltérő szociokulturális helyzetre – nyilvánvalóan csak félmegoldás lehet. Éppen ezért végleges választ ezektől

sem kaphatunk, legfeljebb e kérdéskör megvizsgálásával differenciálhatjuk a kérdés vizsgálatát.

Az alább olvasható, általános érvényű megállapításaink természetesen nem csak kizárólag az avar korra lehetnek érvényesek, hanem minden olyan korszakra is, amikor a sírablás szokásával találkozhatunk. Mivel még ezek alapos vizsgálata sem mindig adhat konkrét választ a „ki?” és „mikor?” kérdésre, ezért célunk az volt elsősorban, hogy részletesen áttekintsük az összes lehetséges elemzési szempontot, és ezzel a rablás lehetséges legkorábbi és legkésőbbi időpontjait kijelöljük.

Elsőként nézzük át azokat az objektív folyamatokat, amelyek nemcsak a rablás körülményeit és részleteit befolyásolják, de a folyamatok végeredményeként keletkező állapot régészeti értelmezése segíthet annak a pillanatnak a kijelölésben, amikor a rablás lezajlott.

Ezek között az első és legfontosabb a holttest bomlásának már jól ismert folyamata, a tafonómia.²⁸ A holttest felbomlása három fő fázisból áll. Az első fázisban az organikus alkotóelemek a szervezetben keletkező enzimek hatására felbomlanak (1), a második fázisban következik be a holttest felbomlása (2), a harmadik fázisban a lágyrészek szétesnek, ez vezet a csontvázasodáshoz (3).

Sági Károly három időszakot különböztet meg aszerint, hogy a holttest milyen állapotban volt a bolygatás időpontjában. Röviddel a temetés után, amikor a test rothadó állapotban van; hosszabb idővel a temetést követően, amikor a hulla lágyrészeinek pusztulása már végbement, azonban üreg van a sírban, azaz a koporsó még nem roskadt össze. A harmadik időszak esetében már a bolygatás hosszú idővel a temetés után történt, ekkor már a koporsó is beszakadt, tehát nincs üreg a holttest körül.²⁹ J. Neugebauer elkülönít egy további időszakot, amikor a rablás közvetlenül a temetés után történik, a hulla ekkor még alig bomlott fel.³⁰

A váznak azon részei maradnak legtovább anatómiai kapcsolatban, amelyeket erős ín- és szalagszerkezet tart össze; ez főleg a medenceövre és a gerincoszlopra igaz. A bomlás folyamatát különböző tényezők jelentősen is befolyásolhatják. Ezek között rendkívül fontos annak a közegnek a víztartalma, amelyben a holttest található. Ugyancsak fontos befolyásoló tényező a levegő mennyisége vagy a közegben lévő hőmérséklet is. Fontos az is, hogy a test milyen állapotban volt a halál időpontjában, milyen volt az egyén tápláltsága, alkata, mennyi idő telt el a halál és a temetés között, koporsóba temették e, ha igen mekkora és milyen fából készült, milyen öltözetben temették el a halottat, milyen a talaj típusa, illetve voltak-e olyan szerves anyagból készült mellékletek a sírban, melyek felgyorsíthatják a bomlás folyamatát. A kérdésnek számos aspektusa van, amely számos válaszlehetőség ad a kutatás számára.

Mivel konkrét helyszínre vonatkozó biztos adattal nem rendelkezünk, ezért olyan értéket használunk a holttest lágyrészeinek felbomlás idejére (kb. 10 év), amely valószínűleg közel járhat a valósághoz, de tudjuk azt is például, hogy nedvesebb közegben ez a folyamat sokkal több időt is igénybe vehet.³¹

Miért van akkor jelentősége annak, hogy mennyi ideig tart a holttest felbomlásának folyamata? Amikor a rablógödör eléri a halott testét, azaz a rablók a temetés után először látják meg a holttestet, akkor ennek a több évig tartó folyamat idősíkjának egy adott pontján a holttestet külső hatás éri. Ez a pillanat azért rendkívül fontos a régészek számára, mert a behatolás következtében a holttesten és a sírban olyan elváltozások keletkeznek, amelyek a kutatók számára értékes információkkal szolgálnak. Ezeknek az elváltozásoknak a precíz megfigyelése és elemzése fontos információkat adhat a rablás lehetséges idejének vizsgálatáról.

²⁸ A halált követő folyamatok részletes feldolgozását a korábbi irodalmakkal ld. DUDAY 2009.

²⁹ SÁGI 1964, 389–392.

³⁰ NEUGEBAUER 1994, 132–137.

³¹ ASPÖCK 2003, 242–243.

A külső hatásra bekövetkező elmozdulás³² egyértelműen utalhat arra, hogy a holttest a bomlás mely fázisában lehetett a bolygatás idején. Az 1–2. fázis alatti sírrablásoknál vagy egyáltalán nem jelentkeznek csont-elmozdulások, vagy csak kismértékű elváltozások keletkeznek a holttesten. Ilyenkor a sírrablás lehetséges idejét csak egyféle módon lehet meghatározni (ha más adat nem áll rendelkezésünkre): *terminus ante quem*, azaz akkor következett be, amikor a holttest bomlási folyamata még nem lépett át a 3. fázisába, azaz a testrészek közötti összekötő szövetek még annyira épek voltak, hogy a bolygatás nem járt az egyes részek leválasztásával.

Ha viszont a sírból előkerülő csontok alapján már egyértelmű, hogy lezárult a csontvázasodási folyamat, akkor onnantól kezdve a rablás lehetséges időpontját már csak *terminus post quem* lehet meghatározni: azután történt, miután már lezárult a bomlási folyamat, vagy a lezárulást közvetlenül megelőző időszakban volt.³³ Ha más adat nem áll rendelkezésünkre, akkor ennél közelebbi időpontot nem lehet meghatározni, legfeljebb szűkíteni lehet azt a lehetséges felső határt, ameddig az reálisan megtörténhetett.

Az első látásra egyszerűnek tűnő képlet mellett természetesen számos módosító elem is előfordulhat. Ilyen például az olyan eset, amikor a halott felső testének csontjai egy kupacban kerülnek elő a sírgödör egyik sarkából, de a combcsontokon egyértelműen vágásnyomok is láthatók, amelyek alapján egyértelműen következik, hogy a holttest alsó részein még nem zárult le a bomlási folyamat, ezért kellett a rablóknak a vágást alkalmazni. Az ilyen esetekben sem a *post*, sem a *terminus ante quem* nem alkalmazható, mert egy folyamat közbeni állapotot tükröz a feltárás. Viszont éppen ez az adottság segít ahhoz, hogy a *post* és *ante quem*

keltezéshez képest viszonylag pontos időpontot jelöljünk meg a rablásnak. Ez pedig tulajdonképpen akár néhány hónapra is leszűkítheti a keresett időfázist, ami így fogalmazható meg: a rablás közvetlenül a teljes bomlási folyamat lezárása előtti időszakban történhetett meg.

Folytatva az objektív folyamatok hasznosításának lehetőségét, egy másik bomlási folyamatnak is fontos időjelző szerepe lehet a rablás időpontjának meghatározásában, ez pedig a koporsó és a fából épített sírkamrák és sírépítmények korhadási folyamata.

E kérdéskörben már korábban is felmerült, hogy ha a koporsó összeroppanása, elkorhadása miatt a holttest már föld alá került, akkor a rablóknak nagyobb aknát kellett ásniuk.³⁴ Ebben az esetben tehát egy nagyobb rablóakna akár azt is jelezheti (szintén csak *ante quem*), hogy a koporsó már elkorhadt, tehát időrendi jelentősége is lehet.

A három dorozsmai temetőben gyakoriak voltak az ácsolt deszka koporsók, melyeket általában 2 cm vastag deszkákból alakítottak ki. Egy ilyen deszka koporsó – a fafajta ismerete nélkül – legalább 8–10 évet is kibírhatott, és csak ezután számolhatunk a deszkák elkorhadásával.³⁵ Hasonló korhadási idővel számolhatunk az épített sírkamrák esetében is, amikor ugyancsak deszkákkal fedték be a sírgödör felső részét. Ilyenkor vagy a sírgödör két hosszanti oldalába vésett vájatba vagy a sírgödör hosszanti falaiba berakott gerendára fektették a deszkákat, amelyek vastagsága ugyancsak 2–3 cm lehetett. Emiatt még a legerősebb sírépítménynél is ugyanezzel a korhadási, beszakadási idővel számolhatunk.³⁶

Folytatva ezt a gondolatmenetet, meg kell jegyeznünk, hogy a sírkamrás sírokban a kamra beszakadása előtt a koporsóra egyáltalán nem nehezedett föld, ezért a deszkák

³² De a mozdulatlanság is!

³³ Itt utalunk arra, hogy az utolsó pillanat előtt is el lehet érni fizikai erő alkalmazásával olyan eredményt, mintha a test részei maguktól váltak volna el.

³⁴ KÖHEGYI 1994, 287.

³⁵ A koporsók élettartama átlagosan kb. 10 év, bár ez nagyban függ a fa fajtájától. A bükkből készült koporsók tartanak ki a legtovább, akár 35 évig (ASPÖCK 2003, 243). A koporsó összeroppanása a fa fajtán kívül nagyban függ a talaj nedvességtartalmától, vagy a koporsóra nehezedő föld vastagságától (sírmélység), de természetesen a kivitelezés minőségétől, illetve a koporsókapcsok, koporsóvasak számától és erősségétől is.

tovább maradhattak épek. Csak amikor a sírkamra teteje beszakadt, akkor zúdult rá a föld a koporsó tetejére. Hogy a kamra beszakadása pontszerű volt-e, vagy teljes felületen történt, ma még nem tudjuk pontosan, de az tűnik valószínűnek, hogy ott történik meg először a beszakadás, ahol a legnagyobb feszítávű áthidalás volt a sírgödörben. A beszakadáskor lezúduló földtömeg jelentős erőhatást fejtett ki a koporsóra, de aligha vezetett annak összeroppanásához.³⁷

A koporsók más szempontból is segíthetnek a rablás lehetséges idejének meghatározásában. Ha a rablás akkor történik, amikor a koporsó még nem roppant össze, akkor a rablók ráászva a sírra, könnyedén leemelhetik a koporsó fedelét és hozzáférhetnek a halott javaihoz. Ebben az esetben – ha kapcsokkal vagy pántokkal szerelt koporsóról van szó – a vas szerelékek eredeti helyzetben maradnak, mivel maga a koporsó szerkezete is ép volt. Ha viszont azt tapasztaljuk, hogy a rabolt sírban a koporsóvasak nem eredeti helyzetben, hanem össze-vissza, esetleg a betöltés különböző mélységében kerülnek elő, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a koporsó nemcsak összeroppan, hanem maguk a deszkák is elkorhadtak, teljesen szétesett a szerkezet. Annak ugyanis igen kicsi a valószínűsége, hogy a rab-

lók időt és energiát szánjanak arra is, hogy a koporsót széttűzzák, ennek értelme sem sok lehetett. Ha tehát a koporsóvasak helyzetéből egyértelműen megállapítható, hogy a deszkák teljes korhadása előtt vagy után történt meg a rablás, akkor újabb *ante* és *post quem* kelezési szempontot tudunk hasznosítani.

A temetkezés más elemei is tartalmazhatnak fontos időrendi vonatkozásokat, amelyek az objektív szempontok közé sorolható bomlási folyamat ismerveivel ugyancsak segíthetik a kérdés alaposabb vizsgálatát. Ilyen például a felszíni sírjelek és sírépítmények kérdése. Ezek használata ugyanis egészen addig egyértelműen jelzi a sír helyét, ameddig nem tűnik el teljesen a felszínről. Ráadásul feltehető az is, hogy a fejfák olyan információkat is hordozhattak, amelyek segíthettek a rablóknak abban, hogy melyik sírt érdemes kifosztani.

A felszíni jelek használata az avar korban ma már sokszorosan igazolt, hiszen számos helyről ismerjük a „halott házának” különböző megjelenési formáit, és a fejfákra, illetve más felszíni jelölési módokra is mind gyakrabban kerülnek elő régészeti bizonyítékok.³⁸ Ezeknél a felszíni jeleknél az idő tényezőt éppen az időtállóságuk hordozza, amit ma általában 60 évben szokás meghatározni, azaz kb. eddig lehet ezeket észlelni.³⁹

³⁶ Az ilyen sírkamráknál a sír hosszanti falába keresztben bevált gerendák átmérője ritkán ismert. Azok az ovális lyukak, amelyeket a sírgödör oldalában kettesével feltártunk, nem adnak pontos képet a gerenda méreteiről, mivel itt azt is figyelembe kell venni, hogy egy merev gerendát kellett keresztbe beilleszteni a sírgödör falába, és ehhez a gerendánál nagyobb átmérőjűre kellett azokat kivájni.

Fontos szempont továbbá a sírkamrák tartóságának vizsgálatakor, hogy a koporsó felett kiképzett kamratető deszkáit általában keresztben helyezték el, azaz a deszkák hossza alig volt nagyobb, mint a sírgödör szélessége. Ha a sírkamrát úgy alakították ki, hogy gerendákra tették a deszkákat, akkor azok minden esetben a sír hosszában voltak, azzal kb. azonos méretben. Noha itt a deszkák a két gerendával alá voltak támasztva, talán a hosszuk miatt könnyebben eltörhettek, mint akkor, amikor keresztbe tett deszkákat használtak.

³⁷ Ez a földtömeg azonban kisebb annál, mint ami a sírkamra nélküli temetés esetén a koporsó tetejére nehezedik. Míg az előbbi esetben csak a sírkamra teteje és a sírhant közötti föld vastagságával kell számolni, addig a kamra nélküli esetben a koporsó teteje és a sírhant közötti vastagsággal.

³⁸ A daruhalmi 132. sírban feltárt lábfá átmérője 23 cm volt. Az egymásra temetkezés hiánya vagy megléte egyértelműen igazolja ezek használatát, mellőzését vagy éppen az eltűnésüket.

³⁹ ТОМКА 1992, 71. A későbbiekben kitérünk arra is, hogy a szubjektív tényezők, a halott kultusszal kapcsolatos cselekvések miként befolyásolhatják ezt az időt, miként hosszabbíthatják meg a felszíni sírjelek láthatóságát.

2014. november 22-én a lónyai református templom déli falai mellett néhány elkorhadt csónak alakú fejfát láttam. A Tiszteletes Úr elmondása szerint ezek a lónyai temetőből kidobott fejfák voltak, melyeket megmentve a templomkertbe szállított. A fejfák kb. 1 méter hosszúak voltak, és a földben lévő aljuk erősen korhadt. A fejfa belső részei (leginkább a bél és a geszt) lényegében már kirohadtak, így belsejük kb. 30 cm hosszan üreges volt. A fák külső részei azonban még stabilak, erősek voltak, alakjukat tartották és a bekarcolt jelek is látható voltak rajtuk. Sajnos koruk nem volt megállapítható, de az nagyon valószínű, hogy eredetileg hosszabbak, magasabbak lehettek, csak az aljuk korhadásával kezdték el rövidíteni a hozzátartozók (Szalontai Cs.).

Más bomlási, korhadási folyamatnak is lehet időrendi szempontból jelentősége. Ilyen lehet az értékes leleteket is tartalmazó szerves anyagú viseleti elemek tartóssága és elbomlása. Ha egy kirabolt sírgödörben egy-két nemesfémből készült övveret kerül elő, és nem viseleti helyen, akkor a rablás egyik célja a veretes öv és tartozékainak megszerzése (is) lehetett. Ilyen esetben joggal gondolhatunk arra is, hogy a bőröv a testtel együtt elporladt, ezért a sírrablók már nem tudták egyszerűen lecsatolni és elvinni az övet, legfeljebb csak töredékes állapotában, és így könnyen előfordulhat, hogy a mozgatás közben egy-két övveret leesik róla.⁴⁰ Vagy már mozgatni sem kell, vagy lehet, mert az öv annyira elmállott, hogy már nem lehetett egyben kiemelni, és a vereteket sem tudta már megtartani.⁴¹

Egy veretes öv esetében nagyon nehéz pontosan meghatározni a bőr vastagságát, mivel kevés mérhető bőrmaradvány áll rendelkezésünkre. Ebben némiképp segítségünkre lehetnek a veretek hátoldalán látható kb. 4-5 mm hosszú kis szegecsek, melyek mutatják a marha- vagy lóbőrrel készült öv vastagságát.⁴² Egy ilyen masszív öv elbomlására jelenleg nem rendelkezünk konkrét adatokkal, de valószínűleg nem járhatunk nagyon messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy közel azonos időt vesz igénybe nagyjából, mint a holttest teljes lebomlása. Azaz a folyamat va-

lószerűen egyszerre zajlik, és közel egyszerre is érhet véget. Tehát minél később kerül sor egy öves sír kirablására, annál kisebb az esélye annak, hogy az övet teljes felszereltségével ki lehessen emelni a sírból, és így nőhet azoknak a vereteknek a száma, amelyek véletlenül a sírban maradnak.

A viseleti övekhez hasonló lehetett a lószerszámok szíjzatának elbomlása is. Abban az esetben, ha csak egy-két lószerszámveretet találunk egy sírban, szintén arra következtethetünk, hogy a rablás idejére valószínűleg már elporlad a bőrszój.

A Kettőshatár út II. 434. sír kirablása lehetséges időpontjának meghatározásához hasznosíthatók voltak a sírból hiányosan előkerült íjtartozékok is, mint olyan elemek, amelynél a korhadási időnek ugyancsak lehet jelentősége.⁴³ A 434. és a mellette lévő 435. sírt egyszerre rabolták ki, és az eredetileg a 434. sírban lévő íj egyik íjkarcsontját a 435. sírban találtuk meg, amit minden valószínűség szerint a rablók dobhattak át. Ehhez az kellett, hogy az íj a rablás idején már vagy teljesen elkorhadjon, vagy a fája olyan állapotban legyen, hogy például rátaposás következtében könnyen eltörhetett.⁴⁴ Ebbe az állapotába egy átlagos íj kb. 5-10 év alatt kerül, ezzel az időponttal tehát, mint *terminus post quem* számolhatunk a sírrablás idejének vizsgálatkor.

⁴⁰ Előfordulhat más eset is: tegyük fel, a rabló egy kisebb rablóaknán keresztül ráás a halott medencéjére azért, hogy az övét elvigye. Mivel a rablóakna szűk, nem biztos, hogy bele tud állni, ezért talán a sírgödör szélén feküdvé hajol be a halott fölé. Ha az öv a derékon van összecsatolva, akkor ebben a kényelmetlen pozícióban kell kissé megemelni a halott derekát annak érdekében, hogy az övet ki tudja húzni. Ilyenkor könnyen előfordulhat, hogy a bőrre rögzített veret beleakad valamibe és leválik a bőrről.

⁴¹ Itt most hangsúlyosan utalnunk kell a Kettőshatár út II. 434. sírjának – az európai régészeti hagyatékban egyedülálló – császárpórtres övveretére, amely a teljesen kirabolt sírgödör legalján került elő (SZALONTAI–BENEDEK–KÁROLY 2014). A sírban már csak néhány elszórt vázrész, koporsóvasak és edénytöredékek kerültek elő, de egyik sem eredeti helyzetben. Nagyon valószínű, hogy a teljesen átforgatott sírból a halott nagy részét kidobálták, az övről leesett vereteket összeszedhették, de ez a darab elkerülte a rablók figyelmét, így sikerült megtalálni.

⁴² Ebben a kérdésben minden valószínűség szerint releváns adat lehet a mai vagy a néprajzi anyagban fennmaradt övek bőrvastagságát használni.

⁴³ SZALONTAI ET AL. 2014, 166.

⁴⁴ Annak lehetőségét kizártuk, hogy az íjat már a temetéskor kettétörték, és egyik felét a férfinak, másik részét pedig a mellé temetett asszonyának adták. Nem tartottuk azt sem valószínűnek, hogy a rablás közben törték volna el a rablók, mivel itt egy sírrablási eseményről van szó, amikor nem az a cél, hogy bármilyen eszközzel vagy erőlködve szándékosan eltörjék az íjat, és ehhez felesleges erőket fejtessenek ki, hiszen nem ezért mentek oda rablók. Sokkal valószínűbb, hogy az csak a rablás közben véletlenül kerülhetett útjukba, korhadtsága alapján látták annak használhatatlanságát, vagy rátaposak, stb. és így törhették el, és dobhatták át az íj másik részét a másik sírba.

Áttekintve az objektív tényezőket, térjünk át azokra a szubjektív elemekre, melyek sokkal inkább az egyén akaratától és cselekedeteitől függenek, és amelyek értő értelmezése ugyancsak segíthet a rablás lehetséges időpontjának meghatározásában.

Fentebb említettük a felszíni sírjelek kérdését, melyek jelezhetnek egy *terminus ante quem* időpontot. Csakhogy elméleti megközelítésünkől kimaradtak azok a szubjektív elemek, amelyek ezt az időpontot döntő módon befolyásolhatják. Nem számoltunk ugyanis azzal, hogy a közösségnek a halottak irányába megnyilvánuló személyes kötődése akár évtizedeken át is tartós maradhatott. Egy olyan társadalomban, ahol a családi kötelékek, mint a társadalom alapelemei meghatározó szerepet tölthettek be, az ősök tisztelete és emlékeik ápolása minden valószínűség szerint igen erős lehetett. Ez pedig bizonyosan megnyilvánulhatott abban, hogy az elhunyt rokon sírját legálábbis karbantarthatták.

A szatmárcsekei csónakos fejfás református temető adatközlő gondnoka elmondta, hogy az elkorhadt részeket levágva a fejfák-ról, újra leásták a hozzátartozók. A fejfá mérete ennek következtében jelentősen csökkent, de élettartama megnövekedett, és ennek köszönhetően még ma is állnak 19. század végi vagy 20. század eleji csónak alakú fejfák.⁴⁵ Ha ezt a feltevést elfogadjuk, akkor bizony a fejfák esetében számított kb. 60 évet, mint *terminus ante quem* jelentősen meg kell hosszabbítsuk, és ezzel meg kell nyújtsuk a temetés és a rablás között eltelt időintervallumot.

Ez azonban természetesen csakis abban az esetben tartható érv, ha azt feltételezzük, hogy a halott leszármazottai valóban több évtizeddel is túléltek őt, és helyben is maradtak, hiszen csak ebben az esetben maradt lehetőségük arra, hogy a sírt gondozzák, ápolják. Sajnos a kérdésre egyik temető esetében sem

tudunk válaszolni. Az a megfigyelésünk, hogy a Kettőshatár út II. temető esetében a 43 sírt valószínűleg egyszerre és igen gyorsan rabolták ki, illetve a sírokat vissza is temették, arra enged következtetni, hogy a leszármazottak talán még élhettek, és vigyázhatták is az őseik temetőjét, és ebben az esetben akár ápolhatták is a sírokat.

Hogy a sírok feltételezett gondozása a sírhantra is kiterjedt-e, vagy csak a fejfákra (jutott-e minden sírra fejfá?) nem tudjuk, de azért nagy a valószínűsége, mivel a rablás idejére már a holttestek a felbomlás 3. fázisába kerültek, ezért eddig (ami akár a 10 évet is meghaladhatja) biztosan látszania kellett a síroknak, vagy felszíni jeleiknek.

Nagyon fontos szubjektív elemként tarthatjuk számon azt az emlékezetet, amely a rablókban élt arról a közösségről vagy halotról, akinek sírját ki akarták fosztani. Hogy ebben valamilyen eszköz is rendelkezésre állt-e, nem tudjuk. A kirabolt temetők esetében gyakran merül fel, hogy a rablók mindig azokat a sírokat támadják meg, amelyekről tudják, hogy ott gazdag kincsekre bukkanhatnak. Ennek a tudásnak a magyarázatát a kutatók abban látják, hogy a felszíni sírjelölések mintegy útmutatóként szolgáltak a rablók számára, mivel azokon olyan jegyek lehettek, amelyekből egyből leolvasható volt a halott rangja és gazdagsága.⁴⁶ Ez az értelmezés az adott temetők esetében azért születik meg, mert azokban voltak olyan sírok is, amelyek érintetlenek maradtak még akkor is, ha azokban nemcsak szegény, de tehetősebb halottak is nyugodtak. Ilyen esetekben joggal merülhet fel az információs tartalommal rendelkező sírjelölések használatának gondolata.

Azonban még az információs tartalommal ellátott fejfák sem szolgálnak a végtelenségig útmutatóul az ott eltemetett egyén gazdagságáról, így azok hasznosítása is korlátozott.⁴⁷ A

⁴⁵ NYÁRÁDI 1960, 195.

⁴⁶ MADARAS 1994, 111–112. Kőhegyi Mihály is felvetette, hogy „Mindenképpen kellett tehát valamilyen jelnek lennie az egyes sírokon, méghozzá meghatározott helyen, nyilvánvalóan a fej felőli részen. Ez nem csak a tájolást árulta el, hanem a halott társadalmi rangját (esetleg nemét és életkorát) is jelezte.” (KŐHEGYI 1994, 287).

⁴⁷ Most olyan „részletkérdéssel”, hogy milyen jelekkel, milyen írásjelekkel, milyen nyelven volt „olvasható”, értelmezhető az az üzenet, amely a halott egykori gazdagságára vonatkozott, nem is tudunk foglalkozni.

szatmárcsekei fejfák 1956. évi kutatásakor például kb. 40 évre visszamenőleg lehetett a fába vésett információkat leolvasni, tehát a fejfákra vésett jelek, jelzések maximum eddig hozható információkat. Az akkor 50–60 éves feliratoknál pedig már a vésés nyoma sem volt észlelhető.⁴⁸

További hasznos segítsége lehetett a rablóknak a helyi közösség emlékezete is, mely azonban elsősorban a temetést követő időkben volt aktív, utána az emlékek halványulásával együtt információk tartalmuk is csökkent.

Egy gazdag, vagy gazdagabb leletekkel eltemetett egyén temetésén jelen lévőkben – miként ma is így van – bizonyára nagyon sokáig megmaradtak az elhunytal kapcsolatos emlékek is, és ezek között ott lehettek a halottal eltemetett javak emléképe is. Az emlékek aktivitása egészen addig megmaradt, ameddig a halott kortársai éltek, és így ezek „hasznosulhattak” a sírok kifosztásakor is, így motiválhatták ezt a cselekvést.

A kortársi emlékezés ilyen módon történő hasznosulásának azonban idő limitje is volt. Ha ugyanis egy fiatal felnőtt volt jelen a temetésen, akkor a várható élettartam alapján ő maga még kb. 20-30 évet élhetett, tehát ez idő alatt kellett megtörténnie a sír kirablásának. Ez a feltevés jóval megnyújtja a rablás lehetséges idejét.

De még ennél tovább is kitolható a lehetséges felső időhatár: az egykor elhunyt egyén gazdagságának emléke nemcsak addig élhetett, ameddig az őt ismerő emberek meg nem haltak, hanem sokkal tovább is. A temetésen jelen lévő kortársi emlékezés ugyanis tovább öröklődhet a leszármazottak között, így egy mesés gazdagságú lelet és halott emléke nagyon sokáig fennmaradhatott egy közösségen belül, és akár több évtizeddel a temetés után is aktivizálódhatott a sírrablás során. Ennek a végtelenségig nyújtható lehetséges időnek azonban mindenképpen gátat szab, hogy nincs

az az emberi memória, amely segítene 20–30 évvel a temetés után kiválasztani a rablásra alkalmas sírt, ha nem lennének beszédes felszíni jelek. A Kettőshatár út II. temető esetében talán joggal merülhet fel annak a lehetősége is, hogy a sírrablók valójában nem tudták pontosan mely sírok a leggazdagabbak és ezért mindet, amit láttak és felkutattak, kirabolták.

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a sírok kirablásának idejéhez érdemes konkrétan is megvizsgálni, hogy voltak-e a dorozsmai temetőkben olyan felszínen is látszó jelölések a rablás időpontjában, melyek segíthettek a sírrablóknak a tájékozódásban. Tekintettel kell lenni a koporsók korhadási idejére is, mivel a három temetőre különböző arányban jellemző a koporsóhasználat. A koporsónyomok alapján ácsolt deszkakoporsókba temetkeztek.

Ha rendelkezésre áll elég információ a rablási idő megállapításához, akkor fel lehet állítani egy bizonyos finom kronológiát a temetőn belül, azaz így a sírrablás nem csak információtól fosztja meg a régészeket, hanem gyarapíthatja a feltárt temetővel kapcsolatos ismereteket is.

DARUHALOM

A 17 temetkezést egy kivétellel a felsőtestre koncentrálandóan rabolták ki, tehát a holttestek hosszabb idővel a temetést követően lettek megbolygatva, amikor a lágyrészek pusztulása már végbe ment. A koporsókat a legtöbb esetben szépen meg lehetett figyelni, melyeket általában 2 cm vastag deszkából alakítottak ki.⁴⁹ Ez alapján feltételezhetően a koporsók még jó megtartásúak voltak a rablás idején a 152. sír koporsójának kivételével, hiszen a sírt teljesen átforgatták, így a koporsó is megrongálódott, ha az még addigra nem esett szét. A 118. sír estében a lábujjcsontok, a 119. sírnál pedig a kézcsontok egy része a betöltésből ke-

⁴⁸ NYÁRÁDI 1960, 197. Az időjárás viszontagságainak kitétt fejfák felülete folyamatosan kopik, pont azon élek halványulnak el, amelyeket a felületükbe vésett jelek képeznek, és egyre kevésbé lesznek érzékelhetőek.

⁴⁹ A daruhalmi koporsók párhuzamos oldalúak voltak, általában szűkre tervezték őket, emiatt a halott testét szorosan be is csavarták valamilyen lepelrel annak érdekében, hogy beférjen a koporsóba (MÉSZÁROS ET AL. 2006, 98).

rült elő, így elképzelhető, hogy e két temetkezés koporsója is széteshetett a kirablás idejére. Ezek a sírok lehetnek a temető legrégebbi temetkezései.

Azok a sírok, amelyeknél a föld felszíne fölé emelkedő, valószínűleg tetőszerű konstrukció is volt, minden bizonnyal tovább maradtak láthatók, mint a földkupacok. Ha a fából készített sírjelek időtartamát kb. 60 évre tesszük,⁵⁰ akkor ebből kifolyólag a felszíni faszervezetek is elállhattak kb. 60 évig. A kirabolt sírok közül a 41. és a 130. sír esetében ugyanilyen oszlopnomokat észleltek a feltárás során (20. kép 1–2). A vázak állapota alapján a kirablásuk legalább 10 évvel a temetés után következhetett be, ennek ellenére a sírablók nagy valószínűséggel láthatták ezeket a konstrukciókat. Alátámasztja ezt a feltevést az is, hogy a sírok faltjai a nyelési szinten kevésbé voltak eltorzulva.

A temetőből fejfára⁵¹ vonatkozó adat is van: a 132. rabolatlan temetkezés betöltésében a halott lábánál (a sírgödörön belül), a felszíntől egészen a halottig észlelhető volt egy hengeres, fekete betöltési réteg (21. kép 1–3).⁵² Ez alapján feltehető, hogy más, esetleg a rabolt sírok is így lehettek megjelölve. Mivel azonban a sírablók a bolygatott sírok betöltését a legtöbb esetben teljesen átforgatták, így célszerű volt a fejfá eltávolítása is, melynek visszahelyezésére minden bizonnyal nem fektettek hangsúlyt, ezért nem találjuk meg nyomait a rabolt sírokban.

Emellett más tényezők is közrejátszhatnak abban, hogy csak kevés sír esetében sikerül a fejfá maradványait megfogni. Az elszíneződés észlelhetősége függ a talaj típusától, a vízháztartástól, a sírgödör mikroklímájától, a felhasznált fafajától, valamint a fa vastagságától is, nem is beszélve a feltárás közben tett megfigyelésekről.⁵³ Ezek szerint nem kizárt, hogy a 17 rabolt sír némelyikét is ellátták fejfával.⁵⁴ Az efféle sírjelölések jelezheték a halott nemét, korát, illetve társadalmi rangját is,⁵⁵ a megfelelő jelekkel ellátott fejfá magát a halottat jelképezte.⁵⁶

A 132. sír fejfája valószínűleg látszódtott a rablások időpontjában, azonban valamilyen okból kifolyólag mégsem nyitották fel a temetkezést. A sírból három vascsat, vaskés, kova, vaskarika, valamint egy bronz- és egy vástárgy került elő, amely azt igazolja, hogy a sírban eltemetett személy nem volt magas rangú. Ez megcáfolja Simon László azon elméletét, mely szerint csak kivételes esetben, kivételes személyek sírját jelölték ily módon.⁵⁷

KETTŐSHATÁR I.

A csontok elhelyezkedése alapján 3 csoportba sorolhatók a temető rabolt sírjai. 28 esetben a felsőtestre koncentrálódó bolygatás figyelhető meg, 11 sírt teljesen feldúltak, azonban 9 temetkezésnél csaknem a teljes váz eredeti helyzetben maradt. Ha ugyancsak a 10 éves in-

⁵⁰ TOMKA 1992, 71.

⁵¹ A pusztai népek körében szokás volt a halott bábjának elkészítése, amit később a sírra állítottak. Máshol a halottat zászlós kopja helyettesítette, melyet a gyászidőszak leteltével a sírhoz vittek és azt a hantba szúrták. Ibn Fadlan a volgai bolgárokkal kapcsolatban számolt be hasonló jelenségről, azonban kirgiz néprajzi gyűjtésekben és számos más leírásban is felbukkannak analóg jelenségek (TOMKA 1985, 298).

⁵² Néprajzi analógiák alapján a fejfá következetesen a fejnél, a sírgödörön belül helyezkedett el (TOMKA 1992, 71). Hasonló, lábánál álló fejfát (lábát) fedeztek fel a Daruhalom III. lelőhelyen, a 343. szarmata kori sírban (MÉSZÁROS–SÓSKUTI 2006, 124).

⁵³ TOMKA 1978, 48.

⁵⁴ Simon László Nagykőrös-Szárazér-dűlő lelőhelyen szintén megfigyelt fejfára utaló jeleket. A temető 57. sírjában, a sír északi fala mellett, szabályos kör alakú, 22 cm átmérőjű, sötétbarna elszíneződésről számolt be, mely viszonylag nagy átmérője alapján jóval a földfelszín fölé nyúlt. A sír azért is érdekes, mert nemcsak a fejfára, hanem a rablógödörre vonatkozó adat is rendelkezésre áll, mely kikerülte a fejfát. Az oszlopot helyén hagyó sírablók a fejfá alapján tájékozódhattak a temetőn belül (SIMON, 1992, 56).

⁵⁵ TRUGLY 1991, 258.

⁵⁶ TOMKA 1985, 298.

⁵⁷ SIMON 1992, 57.

tervállumot vesszük figyelembe a lágyrészek felbomlásánál, akkor a felsőtesten megbolygatott és a teljesen átforgatott csontvázakat a temetést követően min. 10 évvel rabolhatták ki. Azoknál a temetkezéseknél, ahol nagyjából *in situ* megmaradtak a vázak a bolygatás ellenére, arra következtethetünk, hogy a testet összetartó izomzat a rablás időpontjában még nem bomlott fel teljesen, így 10 évnél kevesebb időnek kellett eltelnie a temetés és a sír kirablása között.

A koporsómaradványok sajnos nem tesznek hozzá a rablási idő megfejtéséhez, hiszen annak ellenére, hogy a temetőben a sírok 34%-a koporsós temetkezés volt, a rabolt sírok között alig egy-két temetkezésben lehetett megfigyelni koporsóra vonatkozó adatokat. Ennek oka összefüggésbe hozható a bolygatásokkal is, hiszen ha egy sírt teljesen átforgatnak, akkor a temetkezésben lévő föld is átforgatásra kerülhet, tehát az igen nehezen megfogható elszíneződések a sír alján könnyen megsemmisülhetnek, illetve a még meglévő famaradványok súlyosan rongálódhatnak. Ennek ellenére a teljesen feldúlt 162. sírban sikerült koporsóra utaló nyomokat megfigyelni (22. kép 1).

Hasonlóan a daruhalmi temető közösségéhez, a Kettőshatár I. temetőben is ácsolt deszkakoporsóba temetkeztek. Ezeknek a koporsóknak az időtartama min. 8–10 év. Azonban, ha a 162. sírt vesszük alapul, melynek esetében azt kell feltételeznünk, hogy a csontváz hamarabb felbomlott, mint a koporsó, ugyanis ha maradványai a feltárás idején jól megfigyelhetőek voltak, akkor a rablás idején még nem korhadhatott el, így a koporsó időtartama hosszabb kell, hogy legyen 10 évnél. Tehát a 162. sírt több mint 10 évvel a temetés után rabolhatták ki.

Több temetkezésnél megfigyelhetőek voltak a sírgödörben gerendázatra utaló nyomok, amelyek a sírgödör aljától a nyesési szintig haladtak a sír négy sarkában (vagy a sírok közelében a hosszanti falon). Ezek az oszlopok

minden valószínűség szerint felszínen álló szerkezetet tarthattak.⁵⁸ A rabolt sírok közül egyedül a 47. sírnál van adat oszlophelyek meglétéről (22. kép 2). Az ilyen felszínen álló faszerkezetek sokáig, több évtizeden keresztül megmaradhatnak (akár 60 évig), így valószínűleg több temetkezés esetében a kirablás ideje és a temetés között több mint 10 év telt el.

KETTŐSHATÁR II.

A temetőben a sírok többsége (34 temetkezés) teljesen fel lett dűlva, 8 sír esetében pedig csak a felsőtestet bolygatták meg a sírrablók. A csontok elhelyezkedéséből arra lehet következtetni, hogy a rablás olyan időszakban történt, amikor a test izomzata, lágy részei már nem tartották össze a holttestet; így ezeknél a temetkezéseknél is a rablások időpontjának alsó határa min. 10 évre tehető. Vannak azonban olyan sírok is (422., 678. sír), amelyeknél a csontokon durva vágás nyoma látható (23. kép 1–2). Ez arra utal, hogy a rablók csak így tudták a holttestet elmozdítani, tehát valószínűleg a csontvázasodás ezen két temetkezés halottjánál nem ment végbe a sírok kirablásáig.

Több temetkezés esetében megfigyelhető, hogy bizonyos vázrészek hiányoznak, vagy a megszokottnál több található a sírgödörben. Ebből az következik, hogy a sírok közötti átdobálás csak úgy volt lehetséges, ha a sírok egy része vagy mindegyike egy adott időpontban nyitva volt, azaz rablásukra egyszerre került sor. Ebben az esetben a 422. és 678. temetkezés – ahol még nem esett teljesen szét a holttest – lehetnek a temető legfiatalabb, legkésőbb megásott sírjai.

A sírok legalább kétharmada koporsós temetkezés volt a koporsóvasalások és a koporsókapcsok alapján. A csontok helyzetéből fakadóan biztos, hogy a koporsók maradványait is szétverték. Egyes koporsókapcsok a betöltésből kerültek elő, tehát a földdel együtt a koporsó maradványait is kidobálhatták a sír-

⁵⁸ MÉSZÁROS ET AL. 2006, 100.

gödörből, majd visszatemetéskor egyes részek újra visszakerültek a gödörbe. A csontok keveredéséből kiindulva a koporsóvasalások/koporsókapcsok (szegek) aránya sem ugyanolyan a temetkezésekben. A legtöbb sírban 1–2 db koporsóvasalás került elő, némelyikből azonban az átlagosnál jóval több. Ez is alátámasztja azt a feltételezést, hogy egyszerre több sír lehetett nyitva. A koporsódeszkák ebben a temetőben sem voltak vastagabbak 2–3 cm-nél, ami azt jelenti, hogy a koporsók élettartama min. 8–10 év lehetett.

Tomka Péter a tápi temető kapcsán rendkívül érdekes megfigyelést tett. A temető 20. sírjában, a gerincoszlop egyben, balra tolva került elő, mely véleménye szerint csak üregben jöhetett létre. Kizártnak tartotta, hogy a sírablók a csontvázat óvatosan feltárták volna, enélkül pedig a betöltetlen koporsó lehet az egyetlen magyarázat.⁵⁹

A Kettőshatár II. lelőhely 424. sírjának keleti végében is a tápi temetkezéshez hasonlóan egy kb. 10 csigolyából álló gerincoszlop feküdt *in situ*, melyhez bordacsontok tartoztak. Ezen elmélet alapján a 424. sírban is kellett üregnek lennie a kirabláskor, tehát ha a koporsó időtartamát min. 8–10 évre tesszük, akkor ennél kevesebb idő telhetett el a temetés és a rablás között. A 424. temetkezés így minden bizonynyal a fiatalabb sírok közé tartozik.

Elképzelhető, hogy az I. temetőben is hasonló üregek meglétét kell feltételezni, ugyanis több temetkezés esetében nagyjából *in situ* megmaradtak a vázak. Ha a sírokban már nem volt üreg, aligha maradtak volna anatómiai helyzetben a csontok. Így ezek a temetkezések a temető kései sírjai közé tarthatnak.

A Kettőshatár út II. temetőben a sírablók kutatóárokokkal kezdték el keresni a sírokat,⁶⁰ ami azt jelenti, hogy a rablás időpontjára a sírok egy részének felszíni nyoma már eltűnt és ezért voltak kénytelenek ezt a technikát alkalmazni.

A négy megfigyelt kutatóárok közül a 718. és a 681. kívülről próbálta megkeresni a temető szélét, vélhetően sejtették, hogy meddig terjedtek a sírok, talán lehetett még valamilyen jelzése az egykori temető szélének. E két árkot feleslegesen ásták ki, ugyanis nem sikerült sírt felfedezniük. Az árkok érdekessége, hogy keskenyek, oldaluk függőleges, és aljuk minden esetben egyenesre nyesett, ami jól jelzi a sírablók felkészültségét.

A 717. rablóárok a temető közepét, talán a leggazdagabb sírt kereste, míg a 443. sír rablóárka szintén a perifériát vizsgálta. Megállapítható tehát, hogy a kutatóárokokkal megtalált, valamint kirabolt sírok lehettek a temető legrégebben megásott temetkezései.

A rablógödrök a legtöbb esetben a nyelési szinten eltorzították a sírgödör faltját, azonban lefelé mélyülve, kb. 20 cm után kizárólag a sírgödörön belül haladtak. E precizitás alapján, illetve, hogy a temető összes sírját megtalálták a sírablók, arra lehet következtetni, hogy a sírok döntő többségénél még észlelhetők voltak a felszíni jelölések (sírhint, fejfa, tetőszerű konstrukció).

A másik két temetőhöz hasonlóan ezeknél a síroknál is találtak olyan cölöpnymokat, melyek felszínen álló építményt tarthattak. Ezek a konstrukciók minden bizonnyal tovább maradtak láthatóak, mint a földből kialakított sírhant. Négy sír esetében (434., 439., 453., 707. sír) figyelték meg felszínre épített szerkezetet, ebből kettő (434., 439. sír) mellett azonban kutatóárkot is húztak a rablók, ami azt jelenti, hogy a rablások idején már ezek a faszerkezetek sem látszódhattak. Így nem kizárt, hogy ezen néhány sír esetében 60 évnél több idő telt el a temetés és a sírok kirablása között, tehát ezek a sírok lehettek a temető legidősebb temetkezései.

A Kettőshatár II. temető esetében a rablásokra min. 10, max. 60 évvel a temetés után kerülhetett sor.

⁵⁹ TOMKA 1978, 49.

⁶⁰ A 4. képen zöld vonallal jelölt objektumok a rablók kutató árkai.

KIK RABOLHATTÁK KI A SÍROKAT?

Mindhárom temetőben megfigyelhető, hogy a rablásokat nagyon precízen, gyakorlatilag a sírgödörön belül hajtották végre. Ez arra utal, hogy a sírrablók ismerték a temetőket, valamint tudhatták, hogy melyek a leggazdagabb temetkezések, tehát minden valószínűség szerint avarok voltak. A saját közösség sírjainak kifosztása más népeknél is szokás volt (pl. langobardok, mongolok⁶¹), melyet minden bizonnyal a társadalom megvetett és elítélt, a germánok törvényei tiltották és súlyosan büntették is a sírrablást.⁶² Sági Károly a vörsei langobard temető kirablóit először avarnak hitte, azonban később belátta, hogy akik kirabolták a temetőt azok csak langobardok lehettek. Ezt azzal támasztotta alá, hogy a sírrablók ismerték a sírok helyét, valamint azt is tudták, hogy melyek az idősebb és fiatalabb temetkezések, ezen kívül tisztában voltak a langobard temetkezési szokásokkal is.⁶³

A daruhalmi temetőt használó közösség a temető felhagyása után a Maty-ér túlsó partján, a Kettőshatár I. lelőhelyen feltárt temetőbe temetkezett, és feltehetőleg ezután lett kirabolva a daruhalmi 17 sír. Kőhegyi Mihály szerint egy temető sírjait csak akkor rabolhatták ki, mikor a nemzetség hatalmát megdöntötték, tagjai elpusztultak vagy elvándoroltak.⁶⁴ A sírok hasonló módszerrel vannak kirabolva, ezek szerint egy sírrabló csoport tevékenységéhez lehet kötni a temetkezések kifosztását, melyet közel egy időben hajthattak végre. A temetőn belül ez a 17 sír nem egy tömbben, hanem szétszórva helyezkedett el, ami azt is bizonyítja, hogy a sírrablók tudták, hogy mely sírokat érdemes felnyitni.

A „helyismeret” okán tehát elsődlegesen a Kettőshatár I. közösségbe beolvadó személyek

között kereshetjük a daruhalmi sírok kifosztóit. Azt ma még nem lehet meghatározni, hogy az újonnan nyitott kettőshatári I. temetőt csak is kizárólag az eredetileg daruhalmi átköltözők alkották e, vagy számolhatunk újonnan érkező népességekkel is. Ez utóbbi esetben esetleg felvethető, hogy nem az „őslakos” daruhalmiak, hanem az érkezők voltak a kifosztói a síroknak. Ezt erősítheti némiképp az, hogy egy közösségen belüli leszármazottak tisztelték annyira őseiket, hogy azok temetkezéseit nem gyalázták meg annak kirablásával.

Felvethető továbbá, hogy egy ma még nem ismert másik avar közösség is temetkezett a környéken, akik közeli kapcsolatban állhattak a Kiskundorozsmán eltemetettekkel, olyannyira, hogy ismerték a temető belső rendjét.

A Kettőshatár I. temető esetében, hasonlóan a daruhalmi lelőhelyhez, ugyanezeket a lehetőségeket lehet számba venni. Vagy a saját közösség rabolta a temetőt, vagy egy közeli, még feltáratlan temetőt használó csoport.

A Kettőshatár II. temető sírrablói tudhatták egy fennálló szájhagyomány alapján, hogy az eltemetettek egy kiemelkedően gazdag közösség tagjai voltak. A rablás intenzív mivolta jelzi a rablók erős kutatási és kincskeresési vágyát. Módszertanilag alaposan felkészült sírrablók lehettek, alaposságukat bizonyítja a kutatóárkok használata, hatékonyságukat pedig az igazolja leginkább, hogy a temető összes sírját sikerült kirabolniuk. A rablások mértéke által jelzett felfokozott kutatási vágyukat jól jelzi, hogy minden esetben teljesen átforgatták a sír teljes tartalmát, nem bíztak semmit a véletlenre. Hatékonyságukat jelentősen növelte az is, hogy a maradványokat ki is dobták a sírból. Abból a kevés, igen rangos nemesfém le-

⁶¹ A mongoloknál is erősen jelen volt ez a szokás, ezt bizonyítja az is, hogy a temető őrzése külön nemzetség feladata volt (KŐHEGYI 1994, 279).

⁶² SÁGI 1963, 68. Az Itáliában írásba foglalt törvénykönyvben, az *Edictum Rotharib*an külön pontot szenteltek a sírrablásnak (VADAY 2008, 46). A sírok kifosztása a legsúlyosabb vétségek közé tartozott, 900 solidust kellett büntetésként fizetni érte, míg egy bennszülött paraszt meggyilkolásáért csak 16 solidus, egy páztor megöléséért pedig a büntetés min. 50 solidus volt (BÓNA 1974, 40, 71).

⁶³ SÁGI 1960, 59.

⁶⁴ KŐHEGYI 1994, 279.

letből, amely az alapos dúlás után is előkerült a feltáráson, egyértelműen megérthető ez a fokozott kincskeresési vágy. Nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy még az itteni közösség kiemelkedő gazdagságáról fennmaradó hagyományt is messze felülmúlhatta az elsőként kifosztott sírok gazdagsága, ami után sokkal intenzívebben és fokozottabban folytathatták a rablást. Ha elfogadjuk azt, hogy tényleg fennállt valamilyen hagyomány a temető gazdagságát illetően, akkor csakis régóta a közelben élő közösség tagjai merülhetnek fel, mint a II. temető kirablói.⁶⁵

Sági a vörsi temetővel kapcsolatban azt feltételezte, hogy a temető kirablói a vörsi telep szolganépe lehetett, hiszen ezek az emberek ismerhették leginkább a jelölések alapján eltemetett személyeket és tisztában lehetettek a temető belső rendjével is.⁶⁶ Ehhez hasonló alá-fölérendeltségi viszonyt feltételezünk a Kettőshatár I. és a II. temető népessége között is. Az újonnan érkező II. temető közössége nem véletlenül temetkezett külön temetőbe, nem véletlenül készített magának hatalmas mére-

tű sírokat, hiszen a közössége valószínűleg származási alapon (mongolid) és hatalmas vagyoni különbségei alapján is élesen elvált az I. temető közrangú népességétől.

Mivel a II. temetőt a 8. század második felében használták, az I. temetőt pedig tovább, a 8–9. század fordulójáig (néhány sír esetében akár a 9. század első harmada is felmerülhet), így nagy valószínűséggel a temető felhagyása után az I. temető népe rabolhatta ki a 43 síros gazdag temetőt. A betöltésből számos csont és lelet került elő, amely azt jelzi, hogy a sírokat visszatemették a rablás után.⁶⁷ Ennek oka az lehetett, hogy titokban és gyorsan kellett dolgozniuk, valamint el kellett tüntetni a nyomokat, mert a közösség megvetette a sírrablást. Lehetséges, hogy a germánokhoz hasonlóan a szokásjog nem fogadta el a sírok fosztogatását. Az sem kizárt, hogy csak az eltemetettek felé mutatott tiszteletből temették vissza a temetkezéseket, ugyanis a sír temetésekor fennálló helyzetének teljes visszaállítása a felszíni konstrukciók és az esetleges fejfák megléte miatt sem lehetett maradéktalan.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Daruhalom és a Kettőshatár I. lelőhelyeken a Kárpát-medencében feltárt avar temetőkhöz hasonlóan a sírok kb. 1/5-e volt kirabolva. A Kettőshatár II. temető azonban 100%-os rablottságával egyedülálló az egész Kárpát-medencében. Ennek oka minden bizonnyal a temetőben eltemettek gazdagsága és a róluk fennmaradt szájhagyomány lehetett. A daruhalmi temetőben a férfi sírokat bolygatták meg leginkább, Kettőshatár I. lelőhelyen az eredeti arányokhoz képest hasonló arányban vannak kirabolva a férfi, a női és a gyermeksírok is.

Mindhárom temetőben megfigyelhető a csontok különböző szintű elmozdulása. A daruhalmi temetőben szinte az összes sírt a fel-

sőtestre koncentrálódoan rabolták ki. A másik két temetőben a rablás már sokkal intenzívebb volt. A Kettőshatár I. temetőjében is főleg a felsőtestre irányult a rablás, mellyel kapcsolatban kimutatható, hogy főleg a férfitemetkezéseket bolygatták meg ily módon. Több alkalommal azonban a csontok szét voltak dobálva a sírfenéken, egy részük pedig a betöltésből került elő. 14 esetben a sírokat teljesen feldúlták. A legdurvábban a Kettőshatár II. temető sírjait rabolták ki. A sírrablók sokszor kidobálták a csontokat a sírokból, így azok gyakran a betöltésben voltak megfigyelhetők.

Rablógödörre utaló nyomokat nem minden temetkezésnél lehetett észlelni. Valószínűleg a

⁶⁵ SZALONTAI ET AL. 2014, 167.

⁶⁶ SÁGI 1963, 68–69.

⁶⁷ A sírgödör visszatemetése nem tekinthető általános gyakorlatnak, inkább jellemző, hogy a már felhagyott temetők esetében nyitva hagyják a sírgödört (vö. KÖLTŐ ET AL. 1992, 285; SOMHEGYI 1995).

daruhalmi síroknál a legtöbbször a felsőtestre irányuló aknát áshattak. A Kettőshatár I. temetőben a nyeséskor a sírok több mint felének szabálytalan alakú feltja volt, amelyet a rablógödör torzíthatott el, és amelynek ásását 20–30 cm mélyen a sírrablók már csak az eredeti sírgödörben folytatták. Hasonlóan szabálytalan feltjai voltak a nyesési szinten a II. temetőben feltárt sírok kb. felének is. A sírrablók úgynevezett kutatóárkokat is ástak, amelyekkel a temető szélén, valamint a közepén található sírokat keresték. Négy esetben egy rablógödörrel több, 2–3 sírt is kiraboltak.

A bolygatatlan temetkezések leletanyaga alapján Daruhalom lelőhelyen a sírrablók az ékszereket, főként fülbevalókat tulajdonították el, illetve az értékesebb övtartozékokat. A Kettőshatár I. temetőben is hasonlóan a fülbevalók és az övek, övszerelékek hiányoznak a rabolt sírokból. Nem kizárt, hogy a férfi sírokban fegyverek is lehettek. A II. temető esetében csak a hátrahagyott leletekből lehetett az elrabolt tárgyakra következtetni. A temetőben előkerült aranyleletek és a fegyverek arra engednek következtetni, hogy ezekből a tárgyakból jóval több lehetett. Kettőshatár mindkét temetőjében néhány csontvázon zöld feltokat, patinanyomokat lehetett megfigyelni. Az I. temetőben a legtöbb övcsatra vagy valamilyen övveretre utalt, ugyanis a zöld feltok a medencén voltak észlelhetők. A II. temetőben ezek az elszíneződések gyűrűre és fülbevalóra utalhattak.

A daruhalmi sírokat min. 10 évvel a temetés után rabolhatták ki a csontok és a koporsómaradványok alapján. A temetés és a rablások között eltelt időintervallum felső határa a felszíni fakonstrukciók láthatósági ideje alapján kb. 60 év lehet.

A 132. sírban észlelt fejfa rámutat arra, hogy a rabolt sírokat is megjelölhették hasonló módon a temetéskor vagy a gyászidőszak leletével. Ezek a sírjelek valahogyan jelezheték a halott nemét, korát, valamint rangját is. A 132. sír fejfája nagy valószínűséggel még látszódnak a rablás időpontjában, azonban alacsony rangja miatt nem nyitották fel ezt a temetkezést.

A Kettőshatár I. temető rabolt sírjainál is min. 10 évnek kellett eltelnie a temetés után, hiszen a csontvázak szinte minden esetben teljesen felbomlottak már a kirablásig. Több temetkezésben szintén megfigyelhetőek voltak gerendázatra utaló nyomok, amelyek időtartama kb. 60 évre tehető.

A II. temetőben néhány sírban vágásnyomok voltak a csontokon, így ezeknél a temetkezéseknél 10 évnél kevesebb telhetett el a temetés és a rablás között. Szintén kevesebb, mint 10 év elteltével rabolhatták ki azt a sírt is, melyben a csontok helyzete alapján a sírgödörben még üregnek kellett lennie a rablás idején. Ezek alapján kijelenthető, hogy ezek a temető legfiatalabb temetkezései. A legtöbb sír azonban a másik két temetőhöz hasonlóan min. 10 év után eshetett rablás áldozatául. Legrégbben a kutatóárkokkal megtalált sírokat áshatták meg, mivel a kifosztás idején már nem látszódnak, tehát akár több mint 60 évvel a temetés után rabolták ki ezeket.

Összefoglalva a rablási idővel kapcsolatos információkat, megállapítható, hogy az első két temető min. 10, max. 60 év elteltével lett kirabolva, a harmadik temetőben pedig vannak olyan sírok, melyeket 10 évnél kevesebb idő után bolygattak meg, valamint vannak olyanok is, amelyeket akár több mint 60 év leteltével dúltak fel.

Mindegyik temetőben jellemző, hogy a sírrablók igen precíz munkát végeztek, jól ismerték a temetőket, ezért minden bizonnyal avarok voltak a sírok kirablói. A daruhalmi közösség valószínűleg a temetőváltás után visszatért, hogy saját felmenőinek sírjait kirabolja. Bizonyosan a Kettőshatár I. temetőt is a saját közössége fosztogatta. A II. temetőt pedig a rangban alatta lévő I. temető közössége dúlta fel, hiszen a sírrablók tisztában voltak a II. temetőben eltemetettek nagyfokú gazdagságával, valamint azzal is, hogy körülbelül meddig terjedhettek a sírok.

A legtöbb írott forrás ambivalensen áll a sírrablásokhoz, a társadalom által elfogadhatatlan tevékenységnek állítja be, azonban a régészeti források arra utalnak, hogy a sírok kirablása nem minden esetben mondott ellent

a nép elképzeléseinek. Érdeemes lenne a kora középkori emberek halálhoz való hozzáállását, a sírablás érzelmi hátterét is boncolgatni, hiszen a tárgyközpontú régészet ezt mindeddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyta. Felmerül a kérdés, hogy mi történt a leletekkel a rablás után, esetleg tovább használták a tárgyakat? Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk e kérdések megválaszolásához, fontos lenne nagyobb adatmennyiség kiértékelése, melynek

fő problémáját a kevés információ okozza, ugyanis a legtöbb feltárást követően gyakran csak a rablás tényét említik ahelyett, hogy a sírablást a temetkezési szokásokkal szoros összefüggésben vizsgálnák. Mindehhez az ásatások pontos és teljes körű dokumentációja szükséges, hiszen a kirabolt sírok ugyanolyan fontos régészeti források lehetnek, mint a bolygatatlan, leleteket tartalmazó temetések.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány megírása során Molnár Erika antropológus bocsátotta rendelkezésünkre a zöld patinanyomos csontmaradványokra vonatkozó adatokat. Segítségéért fogadjuk köszönetünket.

IRODALOM

- ASPÖCK 2003: Aspöck, E.: Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn und Gebirge, Flur Wolfholz, Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 87 (2003) 225–264.
- BEDE–SZALONTAI 2013: Bede, I. – Szalontai, Cs.: Archäologische Angaben über awarisches Verteidigungssystem entlang Flüssen der Umgebung Szeged (Süd-Ungarn). In: *Offene Landschaften. Archäologie–Geschichte–Geographie* 31. Hg.: Heinrich-Tamaska, O. – Hardt, M.–Révész, L. – Schenk, W. Bonn 2013, in press.
- BÓNA 1974: Bóna I.: *A középkor hajnala: a gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest 1974.
- DONOGHUE ET AL. 2006: Donoghue, H. D. – Marcsik A. – Molnár E. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Lepra nyomai a kiskundorozsmaiavartemetőből. Előzetes beszámoló (Die Spuren der Lepra im awarischen Gräberfeld von Kiskundorozsma. Vorbericht). In: *Hadak útján. Népeségek és iparok a népvándorlás korában. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XVI. Konferenciáján Nagykovácsi, 2005. szeptember 26-28. elhangzott előadások*. Szerk.: Újlaki Pongrácz Zs. Nagykovácsi 2006, 173–189.
- DONOGHUE ET AL. 2006a: Donoghue, H. D. – Marcsik A. – Molnár E. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Lepra nyomai a kiskundorozsmai avar temetőből. *Rubicon* 2006:2–3 (2006) 112–114.
- DONOGHUE ET AL. 2006b: Donoghue, H. D. – Marcsik A. – Molnár E. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Lepra nyomai a kiskundorozsmai avar temetőből. Előzetes beszámoló. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2005*. Szeged 2006, 155–175.
- DUDAY 2009: Duday, H.: *The archaeology of the Dead. Lectures in archaeoethnology. Studies in funerary archaeology* 3. Oxford 2009.
- FREEDEN 2008: Freeden, U. von.: Wer stört Gräber? Grabstörungen ohne Graböffnungen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (2008) 247–255.
<https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.10>
- FÜLEKI 2014: Füleki O.: *Kiskundorozsma-Daruhalom és Kettőshatár avar kori temetőinek gyöngyanyaga*. Egyetemi szakdolgozat (MSc). Szeged 2014.
- KÖHEGYI 1994: Köhegyi M.: Sírablás a mag yarországi szarmatáknál (Grabberabung bei den Sarmaten in Ungarn).

- In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 277–283.
- KÖLTŐ ET AL. 1992: Költő L. – Lengyel I. – Pap I. – Szentpéteri J.: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában. (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs) (Ethnika, archologische Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien. [Vorläufige Ergebnisse einer archologische Ausgrabung im Komitat Somogy/Vörs]) *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 283–307.
- KÖVÁRI 2014: Kővári A.: Ékszerek a kiskundorozsmai avar kori temetők sírjaiban. Kiskundorozsma-Kettőshatár út I–II. számú és Kiskundorozsma-Daruhalom dülő II. számú avar kori temetők fülbevalóinak elemzése. Egyetemi szakdolgozat (MSc). Szeged 2014.
- MADARAS 1994: Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*. Das Avarische Corpus II (Avar Corpus Füzetek II). Szerk.: Madaras L. Debrecen 1994.
- MÉSZÁROS ET AL. 2005: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. Előzetes beszámoló az M5 autópályán feltárt lelőhelyről. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2004*. Szeged 2005, 145–162.
- MÉSZÁROSET AL. 2006: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. (Előzetes beszámoló az M5-ös autópályán feltárt lelőhelyekről). In: „*Hadak útján...*” XV. *A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai, Tatabánya, 2004. október 4–6*. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Szerk.: László J. – Schmidtmayer R. Tatabánya 2006, 97–109.
- MÉSZÁROS–SÓSKUTI 2006: Mészáros P. – Sóskuti K.: Megjegyzések a szarmata kori sírrelészekhez. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2005*. Szeged 2006, 117–132.
- NEUGEBAUER 1994: Neugebauer J. W.: Zum Grabraub in der Frühbronzezeit Niederösterreichs, Vortr. Niederbayer. *Archäologentag* 12 (1994) 118–137.
- NYÁRÁDI 1960: Nyárádi M.: A szatmárcsekei református temető fejfái (The Grave posts from the cemetery in Szatmárcseke). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 3 (1960) 193–214.
- ROTH 1978: Roth, H.: Archäologische Beobachtungen zum Grabfrevel im Merowingerreich. In: *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas vom 14. bis 16. Februar 1977*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse 113:3 (1978) 40–79.
- SÁGI 1960: Sági K.: A vörsi langobard temető. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 52–60.
- SÁGI 1963: Sági K.: A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei (Neue Ergebnisse der Ausgrabungen auf dem langobardischen Gräberfeld von Vörs). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 39–78.
- SÁGI 1964: Sági K.: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964) 359–408.
- SIMON 1992: Simon L.: Adatok az avar kori sírjelölésről (Beiträge zur Markierung der awarenzeitlichen Gräber). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I. Az Arany János Múzeum Közleményei* 7. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 55–73.
- SOMHEGYI 1995: Somhegyi T.: Teknős csontmaradványok avar kori sírokban (Knochenüberreste von Schildkröten in awarenzeitlichen Gräbern). In: *Altum Castrum IV. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei* 4. Visegrád 1995, 90–91.
- SZALONTAI 2011: Szalontai Cs.: Az utolsó „védvonal”. Gondolatok a Maty-érről. *Szeged. Várostörténet, kulturális és közéleti magazin* 23:5 (2011) 41–47.
- SZALONTAI 2012: Szalontai Cs.: Az utolsó „védvonal”. Gondolatok a Maty-érről II.

- Szeged. *Várostörténet, kulturális és közéleti magazin* 24:2 (2012) 8–13.
- SZALONTAI 2012a: Szalontai Cs.: A Maty-ér szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében (The role and importance of the Maty Stream in the settlement history of Szeged neighbourhood). In: *Környezet – Ember – Kultúra. Az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde*. Szerk.: Kreiter, A. – Pető, Á. – Tugya, B. Budapest 2012, 123–138.
- SZALONTAI 2012b: Szalontai Cs.: Ismét az avar kori lepráról (Again, about the leprosy in the Avar period). In: *Hadak útján XX. Népvándorláskor Fiatalkutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30*. Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 149–161.
- SZALONTAI 2014: Szalontai Cs.: Két víz között. Hatalmi és stratégiai központ váltás Szeged környékének településtörténetében. In: *Vízhasználat, vízszabályozás és társadalom a 13–20. századi Magyarországon*. Szerk.: Horváth G. K. Budapest 2014, 37–78.
- SZALONTAI 2014a: Szalontai Cs.: *A Maty-ér és a kapcsolódó vízrendszerének szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében*. Doktori disszertáció. Szeged 2014.
- SZALONTAI–BEDE 2012: Szalontai, Cs. – Bede, I.: Données archéologiques sur le système défensif des Avars le long des cours d'eau de la région de Szeged (Sud de la Hongrie). In: *Des fleuves et des hommes à l'époque mérovingienne. Territoire fluvial et société au premier Moyen Âge (Ve–XIIIe siècle). XXXIIIe journées Internationales d'Archéologie mérovingienne*. De l'Association française d'Archéologie Mérovingienne. Strasbourg 2012, in press.
- SZALONTAI–KÁROLY 2013: Szalontai, Cs. – Károly, L.: Runiform fragments of the late avar period from Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 66:4 (2013) 365–396.
- SZALONTAI ET AL. 2014: Szalontai Cs. – Benedek A. – Károly L.: A Kiskundorozsma Kettőshatár úti II. avar temető 434. sírja (Grave Nr. 434 of the Avar Cemetery II in Kiskundorozsma, Kettőshatár Street). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve új folyam* 1 (2014) 155–218.
- TOMKA 1978: Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben (Angaben zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung vom Kisalföld in der Awarenzeit. III. Sarggebrauch im Gräberfelde von Tápi). *Arrabona* 19–20 (1978) 17–108.
- TOMKA 1985: Tomka P.: Kis avar néprajz. In: *Az őshazától a Kárpátokig*. Szerk.: Szombathy V. Budapest 1985, 270–313.
- TOMKA 1992: Tomka P.: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában (Archeology and Ethnography. Questions of Interpretation in Searching Buriak Customs). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I. Az Arany János Múzeum Közleményei 7*. Szerk.: Novák L. Nagykovács 1992, 65–73.
- TRUGLY 1991: Trugly S.: A Komárom-hajógyári avar temető feltárása 1979–1989 (Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom-Werft). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 257–264.
- VADAY 2008: Vaday A.: A ménfőcsanaki langobard temető. In: *Jöttek-mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön (Kiállításvezető)*. Győr 2008, 45–54.
- VÖRÖS 2012: Vörös G.: A sírok rablása. In: Köhgyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2012, 236–243.

ABOUT AVAR-PERIOD GRAVE ROBBERINGS IN RELATION TO THREE CEMETERIES AT KISKUNDOROZSMA

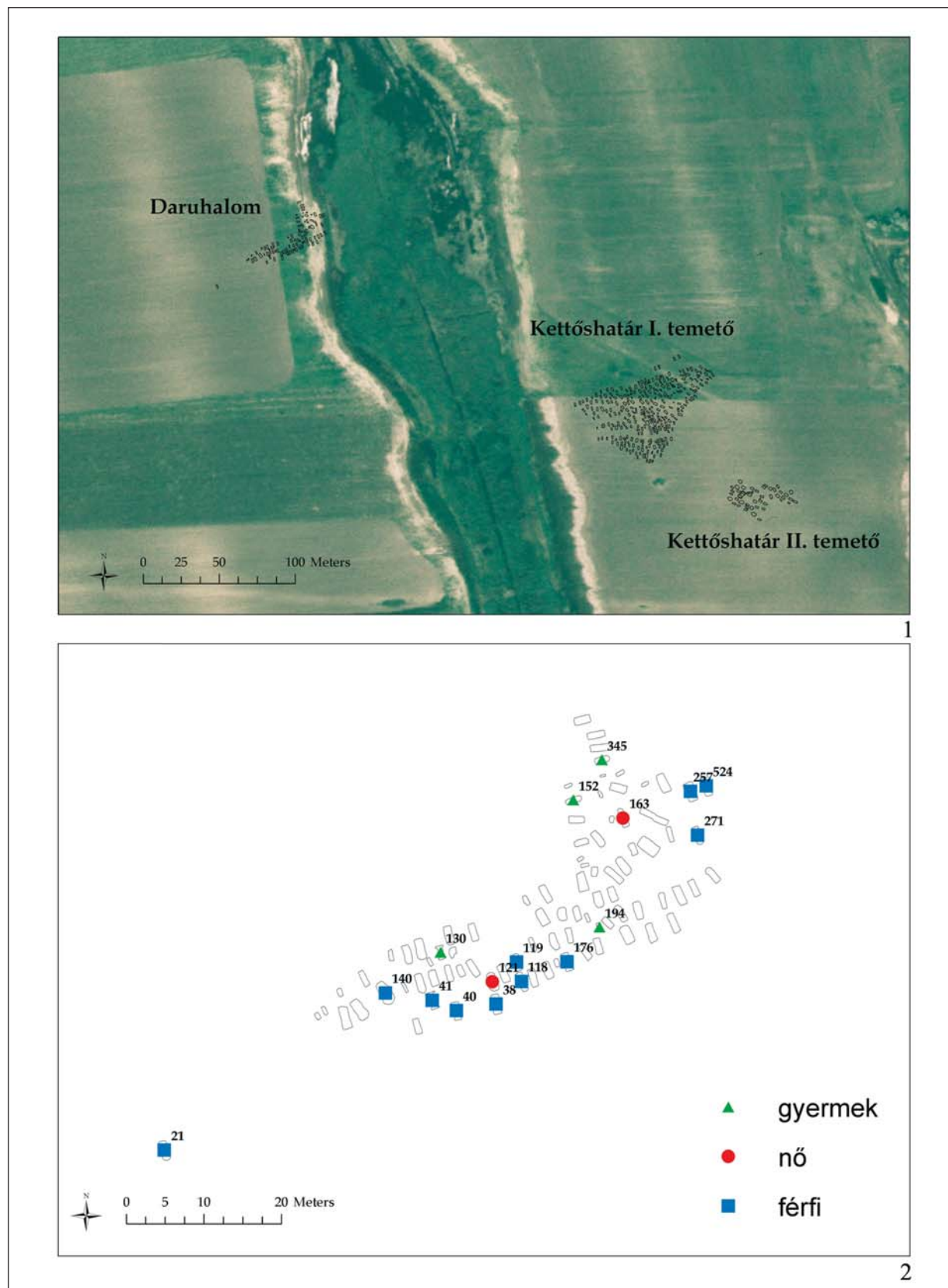
In this paper we examine the methods of grave robbery in three Avar-period cemeteries located close to each other in the vicinity of Szeged, explored in the course of the preventive excavations preceding the construction of the M5 motorway. In the cemetery at Daruhalom on the west bank of the streamlet Maty ninety-three graves were discovered (Middle Avar period I–II). On the opposite bank of the bed, in the cemetery at Kettőhatár út I 298 graves were discovered (Middle Avar period II – Late Avar period IV), while sixty meters away in the cemetery at Kettőshatár út II forty-three graves were found (Late Avar period III).

At the sites of Daruhalom and Kettőshatár I, similar to other Avar cemeteries explored in the Carpathian Basin, about one-fifth of the graves had been robbed; thus, the cemetery at Kettőshatár II robbed to hundred percent, is in this sense unique.

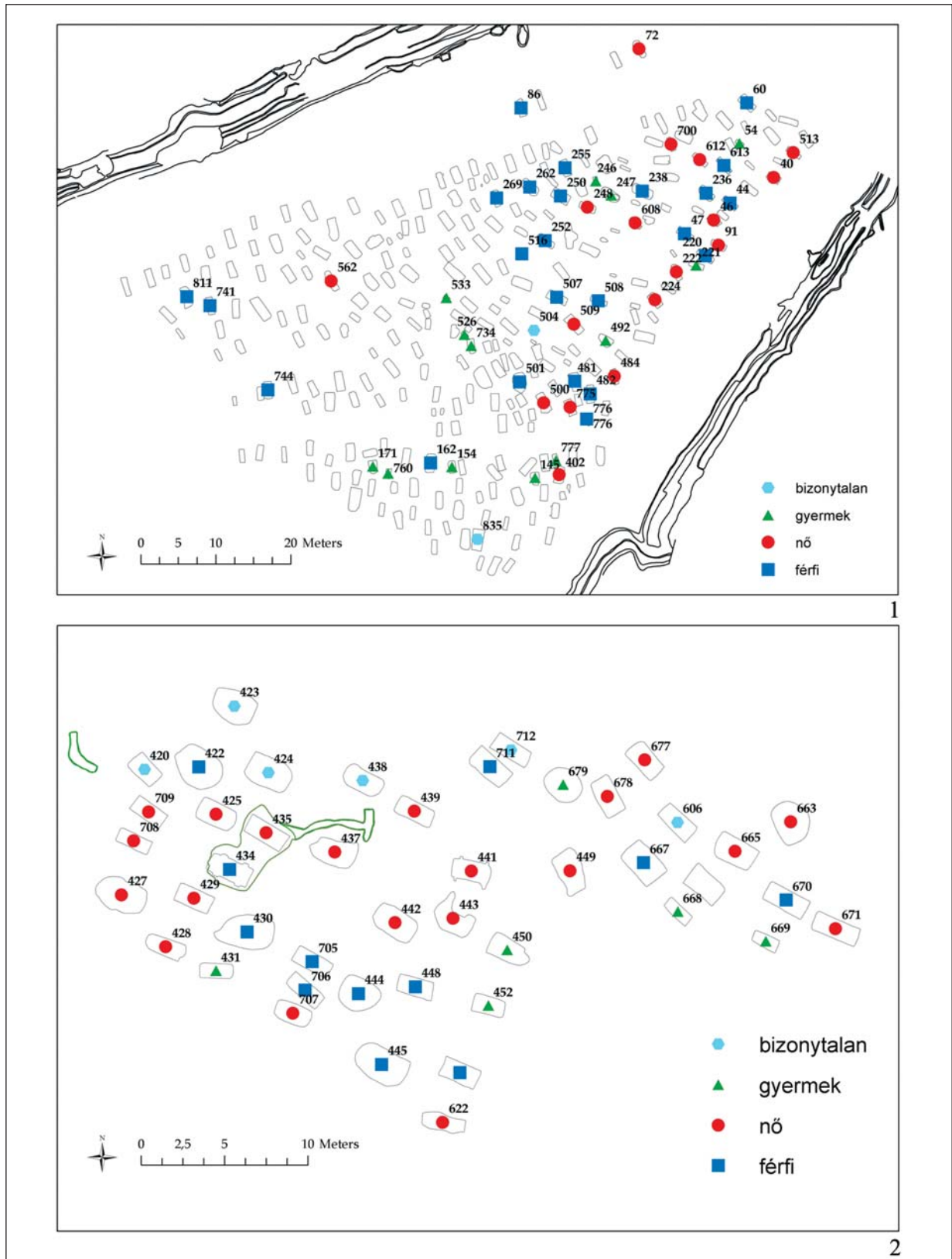
In the cemetery at Daruhalom mostly male graves were dug up, whereas at the site Kettőshatár I male, female and children's graves were robbed in a proportion similar to the original distribution of graves. While grave robberies at Daruhalom were focussed on the upper body, robberies were much more intense in the other two cemeteries. In the cemetery at Kettőshatár I, robbery was also mainly focused on the upper body and primarily concerned male graves. In fourteen cases the graves were completely raided. The forty-three graves of the cemetery at Kettőshatár II were robbed at the same time and also reburied quickly.

In the case of most graves at Daruhalom, pits were directed to the upper body. In the cemeteries Kettőshatár I and II, robbed graves had irregular patches which had been disfeatured by robber pits. In cemetery II, however, robbers also dug trial trenches so to say, to locate graves at the edge and in the middle of the cemetery. In four cases they looted two or three graves with a single robber pit.

In order to determine the time of robbery, we considered objective and subjective factors that were helpful in answering this question. Objective circumstances are the decomposition process of dead bodies and the decay time of the coffin, headboard, burial chamber and tomb structure; subjective factors include the care for graves which can significantly prolong their visibility or the memory that preserves the graves worth robbing. On this basis we can conclude that the first two cemeteries were robbed within at least ten but not more than sixty years, while in the third cemetery there are graves that were dug up within less than ten years and there are also some which might have been robbed after more than sixty years. In all probability, the robbers were Avars in all cases.

1. kép. 1: A három avar kori temető áttekintő térképe; 2: A Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temető rabolt sírjai
 Fig. 1. 1: Overview map of the three Avar-period cemeteries; 2: Robbed graves of the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő

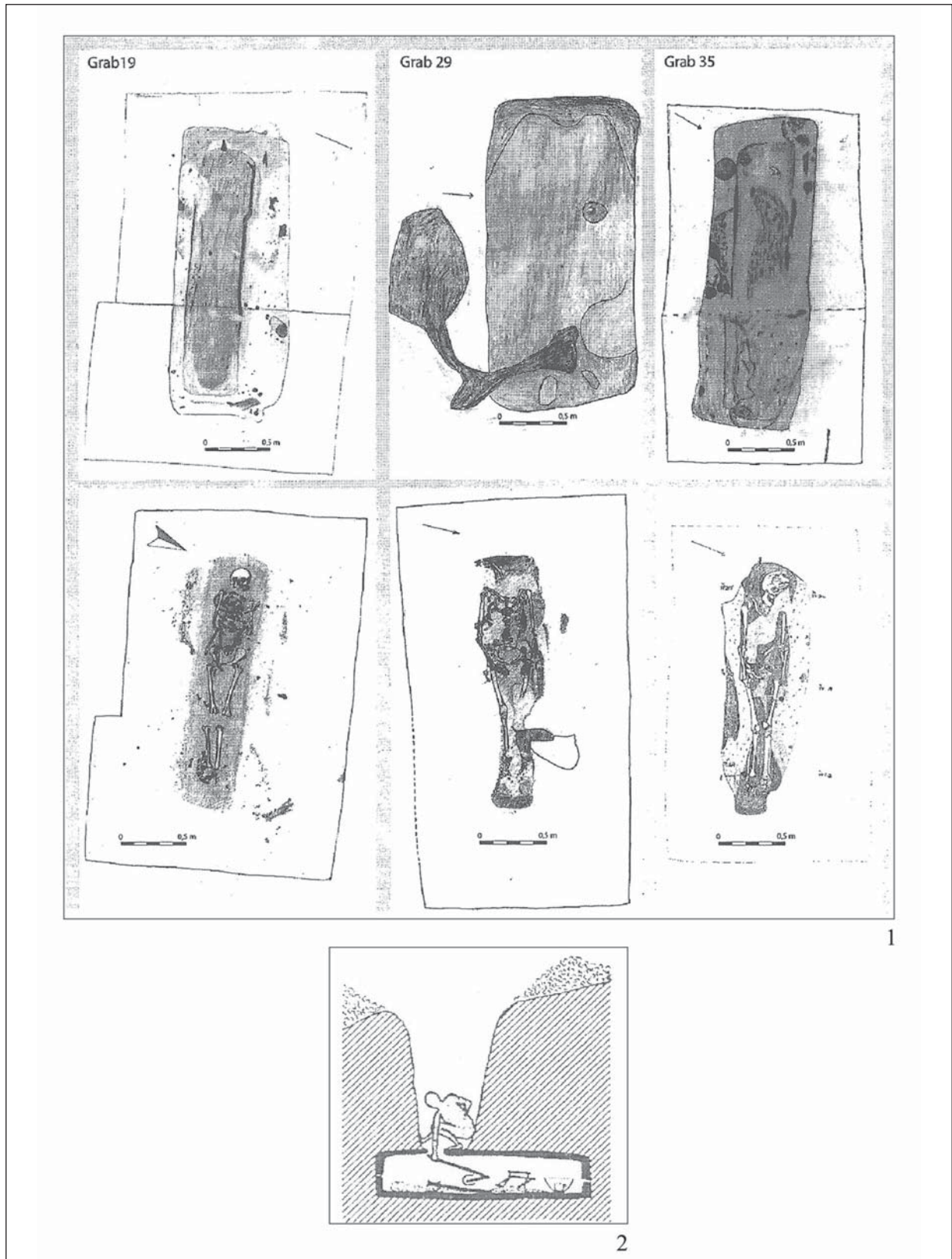

2. kép. 1: A Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető rabolt sírjai;

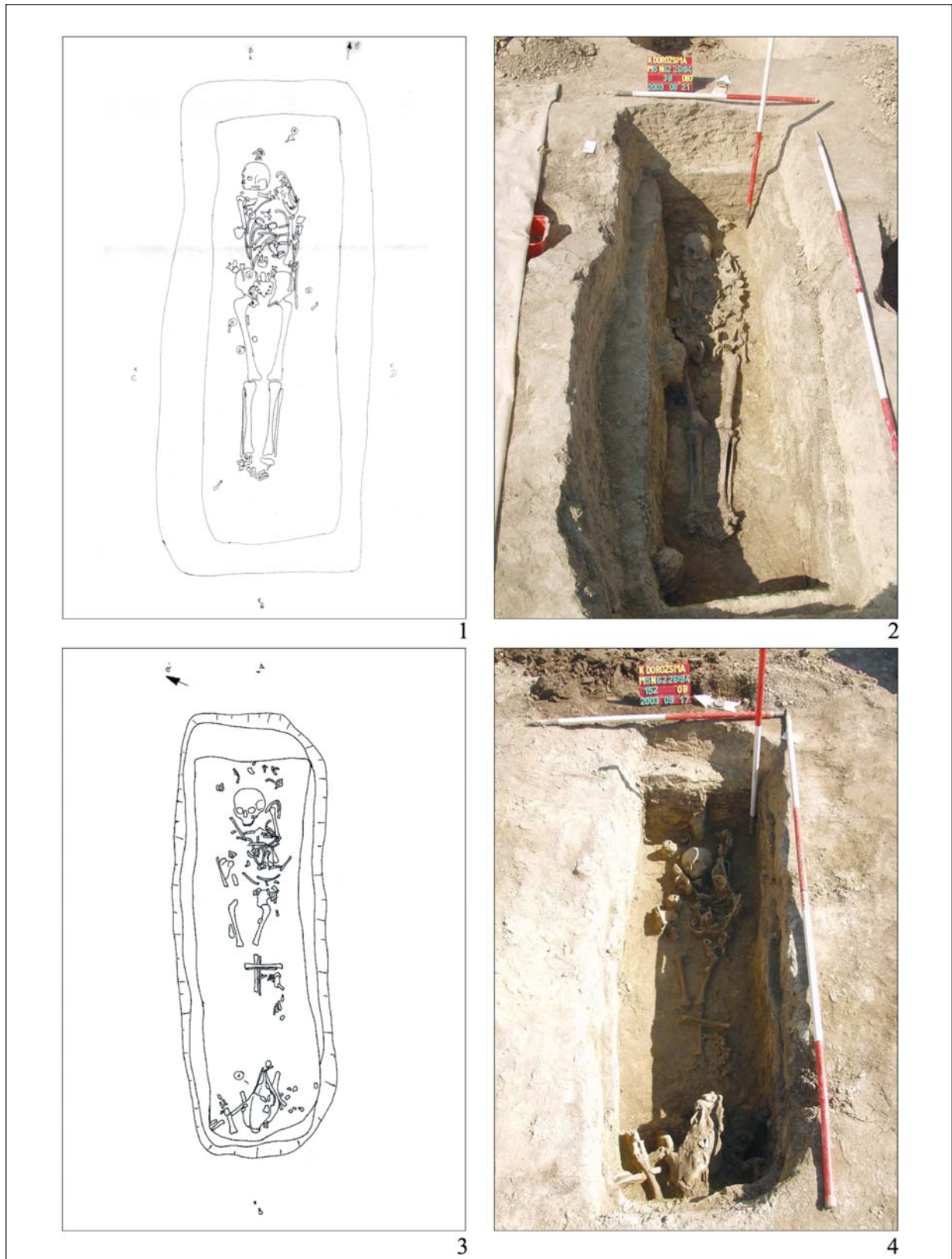
2: A Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. temető rabolt sírjai

Fig. 2. 1: Robbed graves of the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I;

2: Robbed graves of the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II

3. kép. 1: Állatjárások a szóládi langobard temető sírjaiban (FREEDEN 2008 nyomán);
 2: Kútszerű akna ásása (ASPÖCK 2003 nyomán)
 Fig. 3. 1: Animal tunnels in the graves of the Langobard cemetery at Szólád (after FREEDEN 2008);
 2: Digging of a well-like pit (after ASPÖCK 2003)

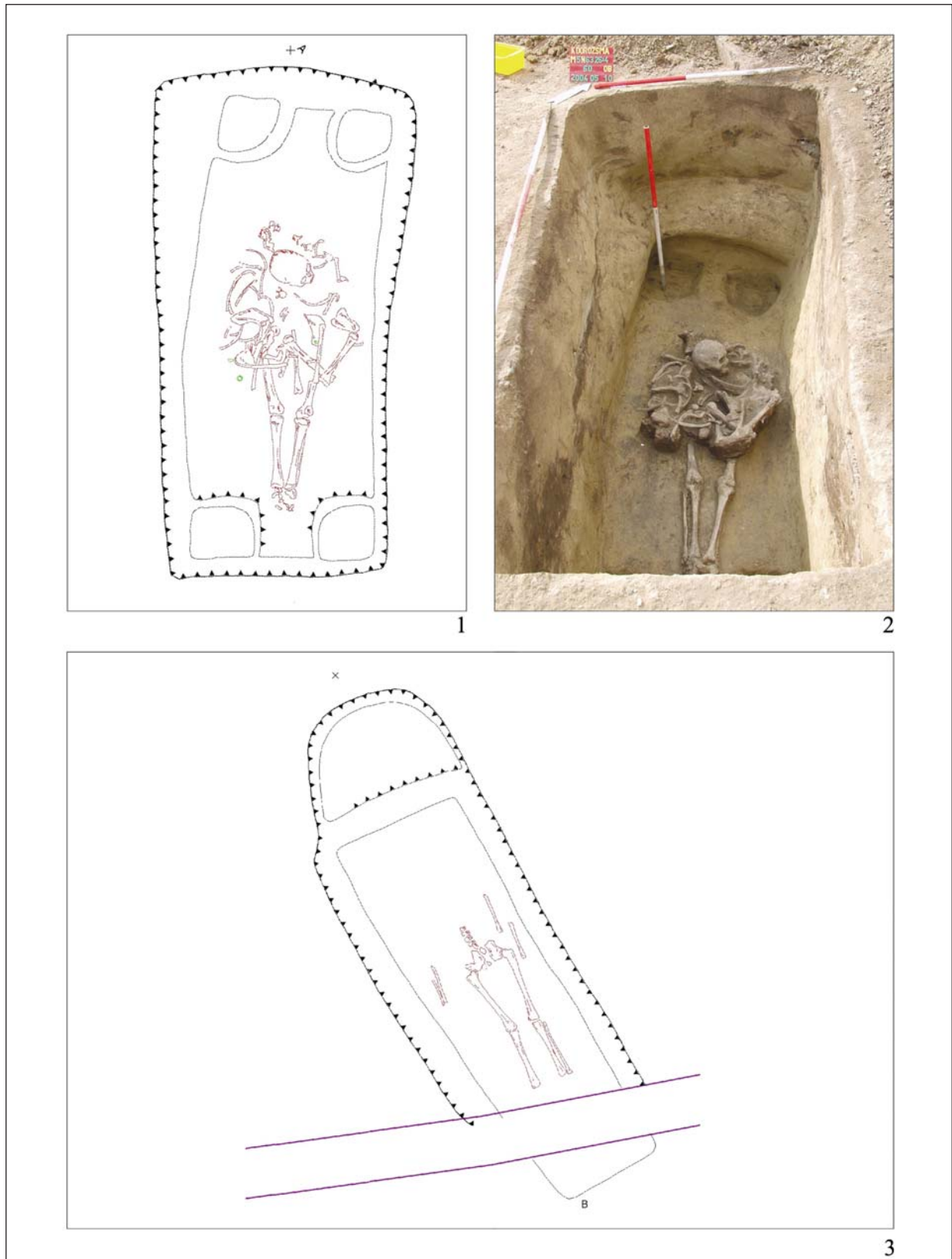
4. kép. Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1–2: A sírablók a felsőtest csontjait bolygatták meg (38. sír);

3–4: Teljesen feldúlt temetkezés (152. sír)

Fig. 4. The site of Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1–2: Bones of the upper body displaced by robbers (Grave 38);

3–4: Completely raided burial (Grave 152)

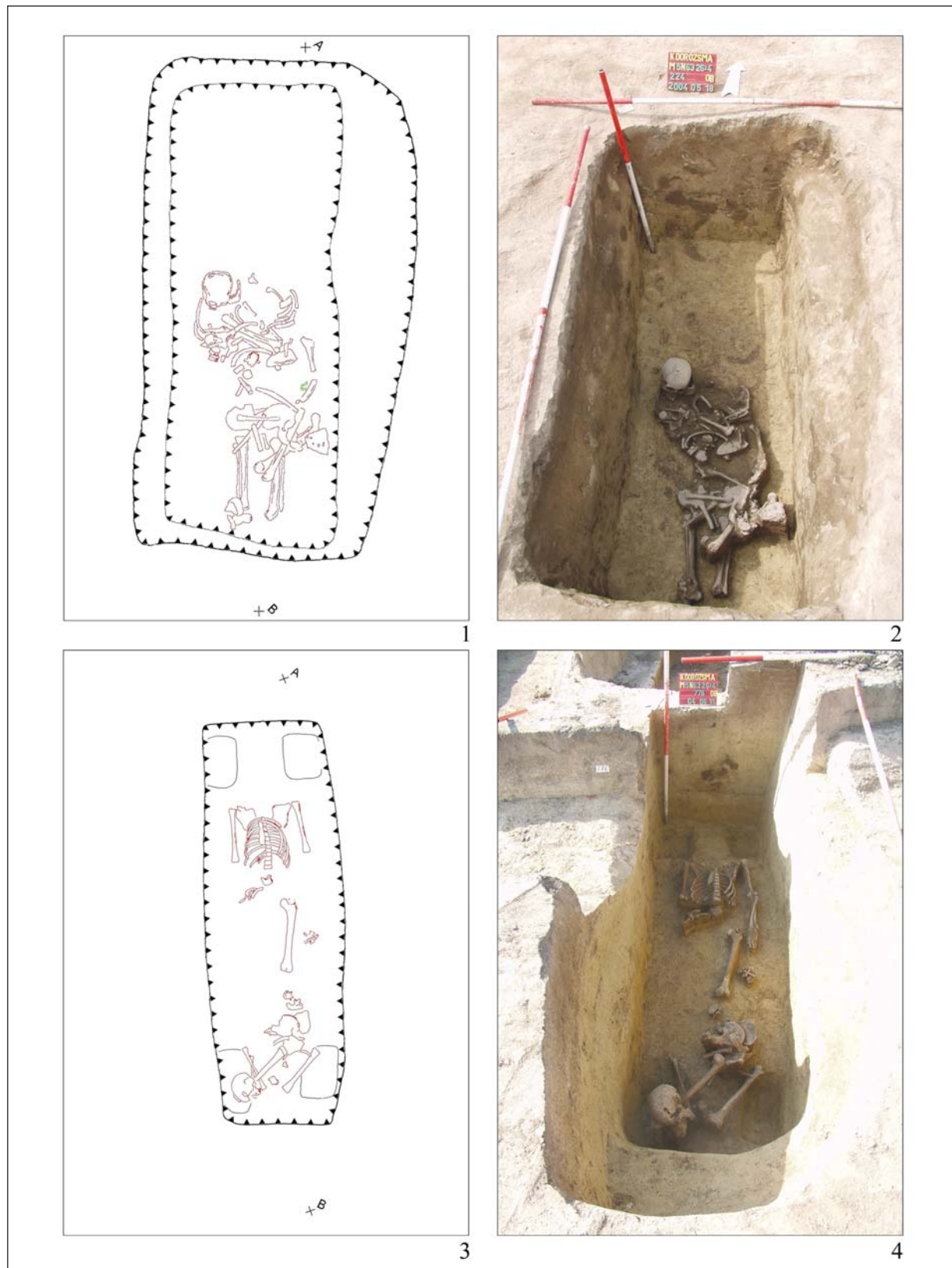

5. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: A felsőtest csontjai bolygatottak (60. sír);

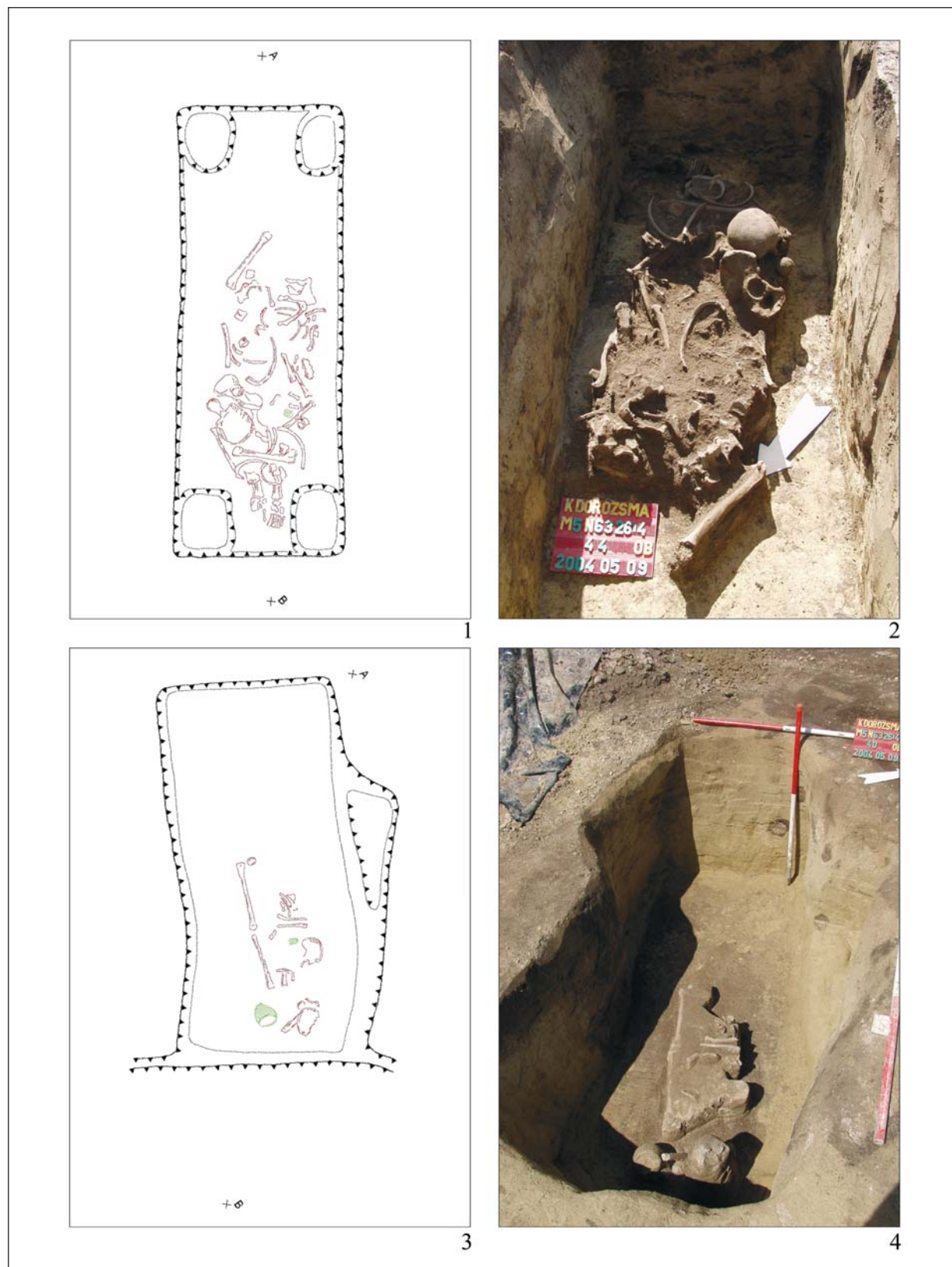
3: A felsőtest csontjai teljesen hiányoznak (562. sír)

Fig. 5. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: The bones of the upper body are displaced (Grave 60);
3: The bones of the upper body are completely missing (Grave 562)

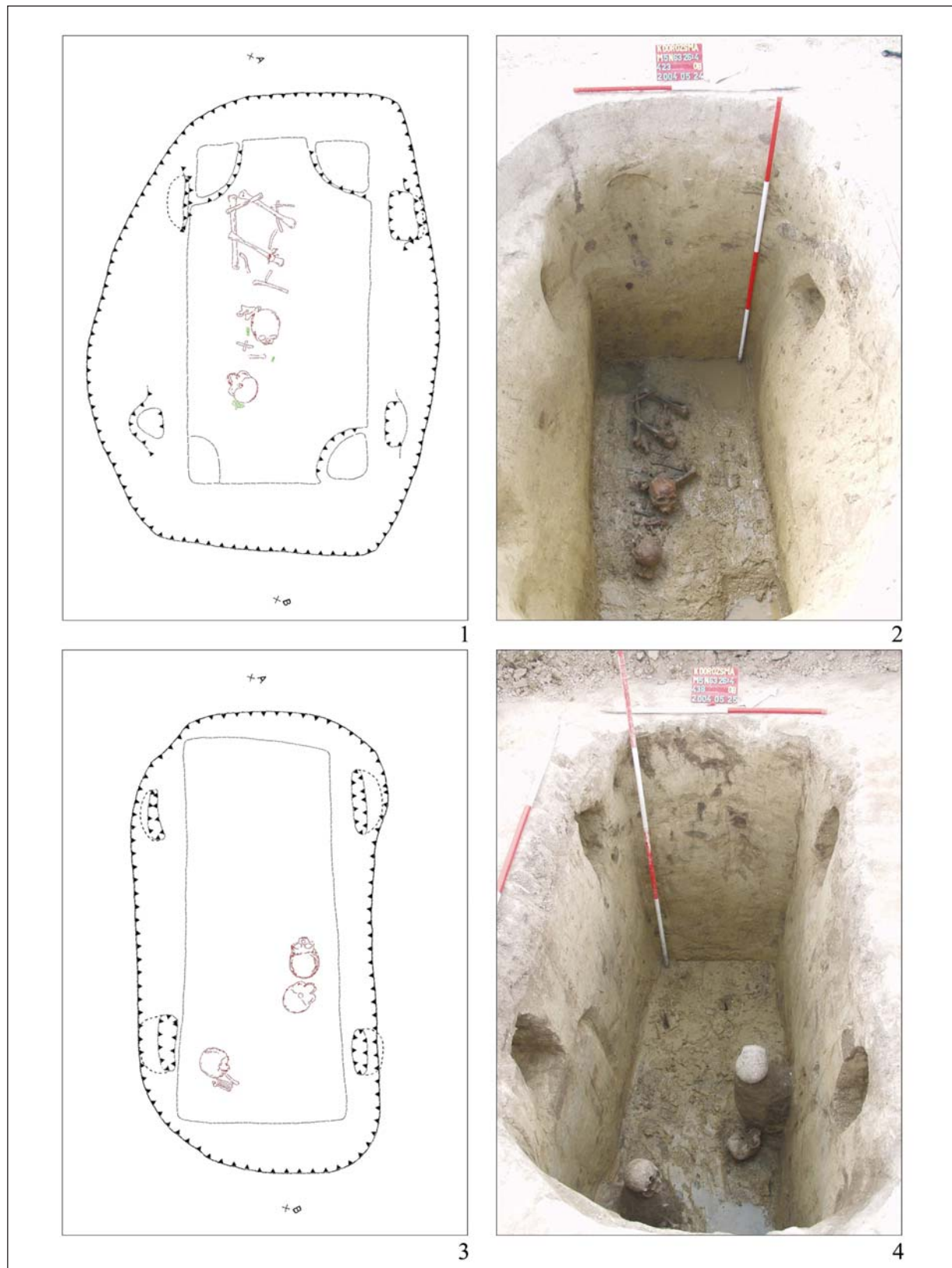
6. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: Csak az alsó lábszárak maradtak anatómiai rendben (224. sír); 3–4: A lábszárcsontok hiányoznak (776. sír)

Fig. 6. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: Only the lower leg bones remained in anatomical order (Grave 224); 3–4: Lower leg bones are missing (Grave 776)

7. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: A csontok a sírfehéken össze-vissza helyezkednek el (44. sír);
3–4: Csak kevés csont maradt a sírgödörben (40. sír)

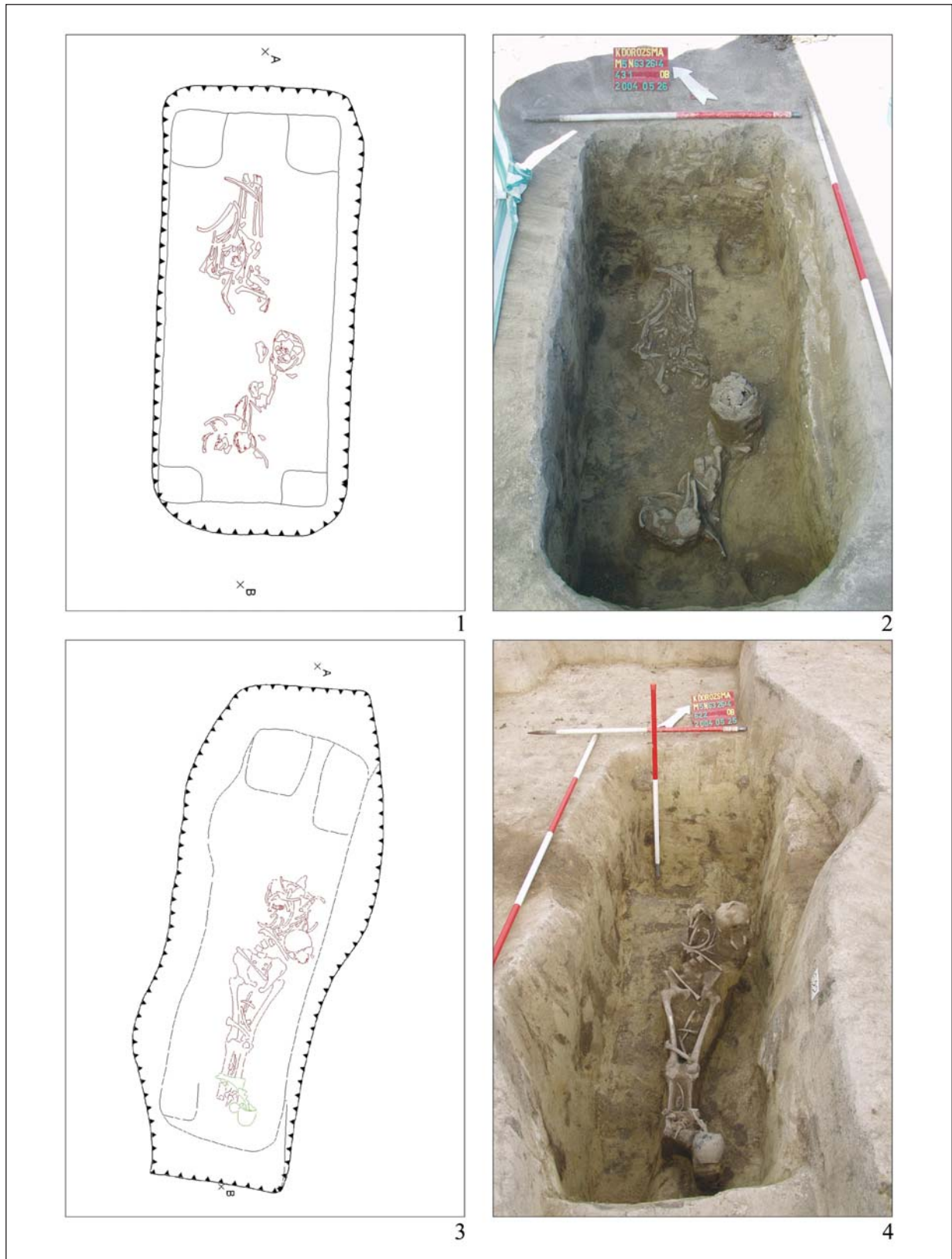
Fig. 7. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: Displaced bones at the grave bottom (Grave 44);
3–4: Only a few bones remained in the grave (Grave 40)

8. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető. 1–2: A sírből két koponya került elő (423. sír);

3–4: Három koponya került elő (438. sír)

Fig. 8. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 1–2: Two skulls were unearthed from the grave (Grave 423); 3–4: Three skulls were unearthed (Grave 438)

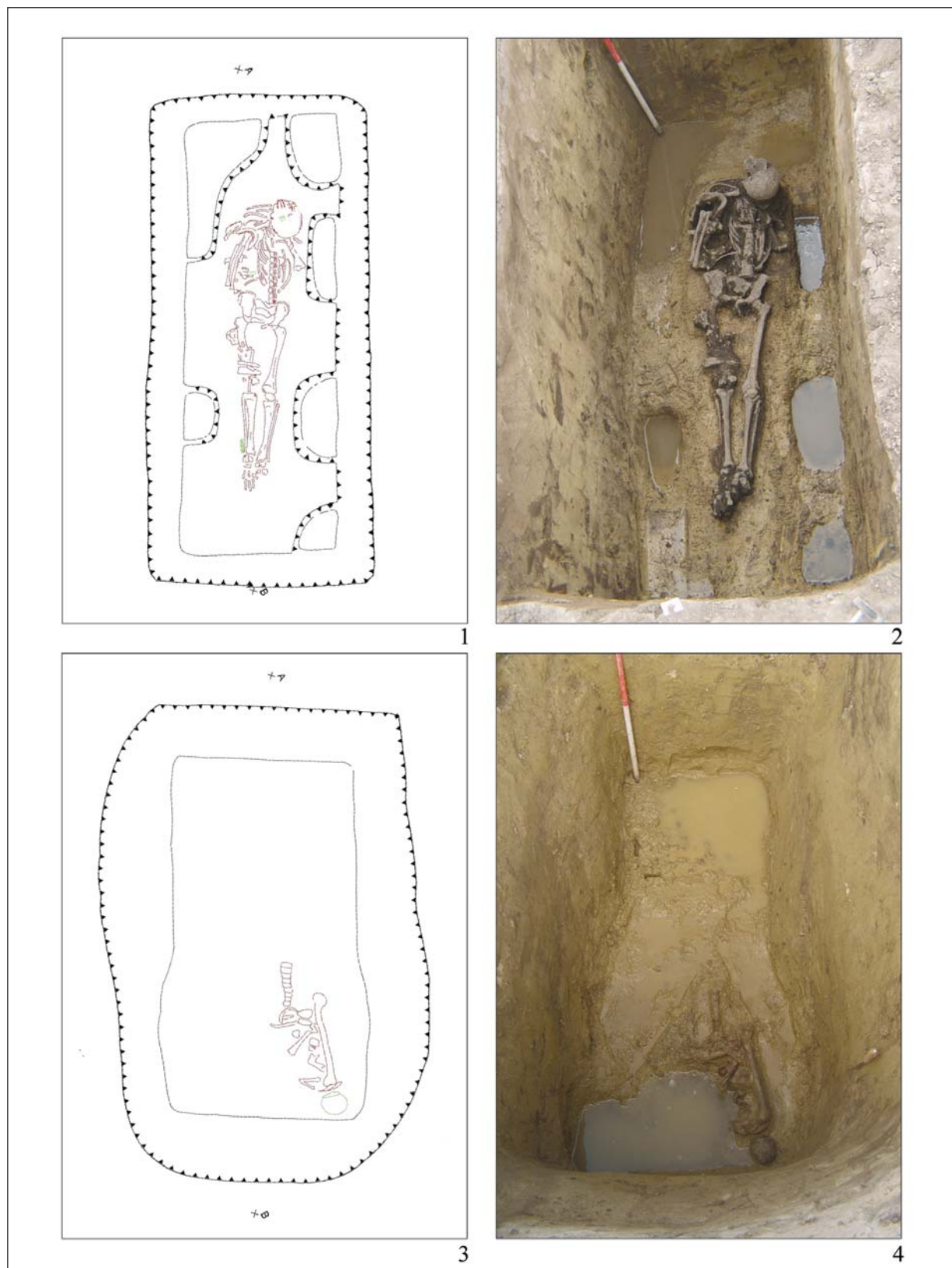

9. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető. 1–2: Teljesen feldúlt temetkezés (431. sír);

3–4: A rablás a felsőtestre irányult (622. sír)

Fig. 9. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 1–2: Completely raided burial (Grave 431);

3–4: Robbery focused on the upper body (Grave 622)

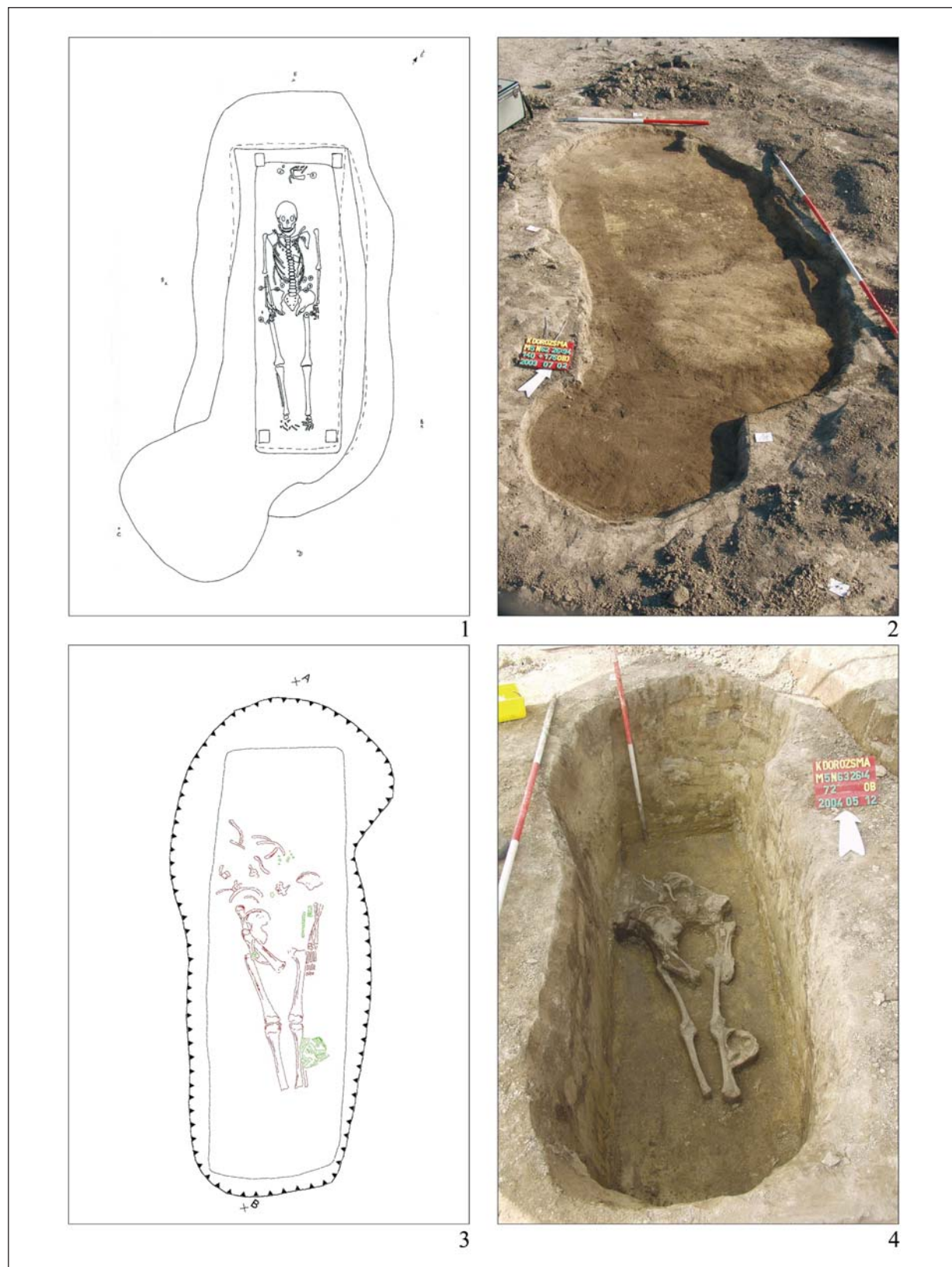

10. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető. 1–2: Kevésbé bolygatott sír (670. sír);

3–4: A gerincoszlop egy része feküdt in situ (424. sír)

Fig. 10. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 1–2: A less disturbed grave (Grave 670);

3–4: Part of the spine lay in situ (Grave 424)

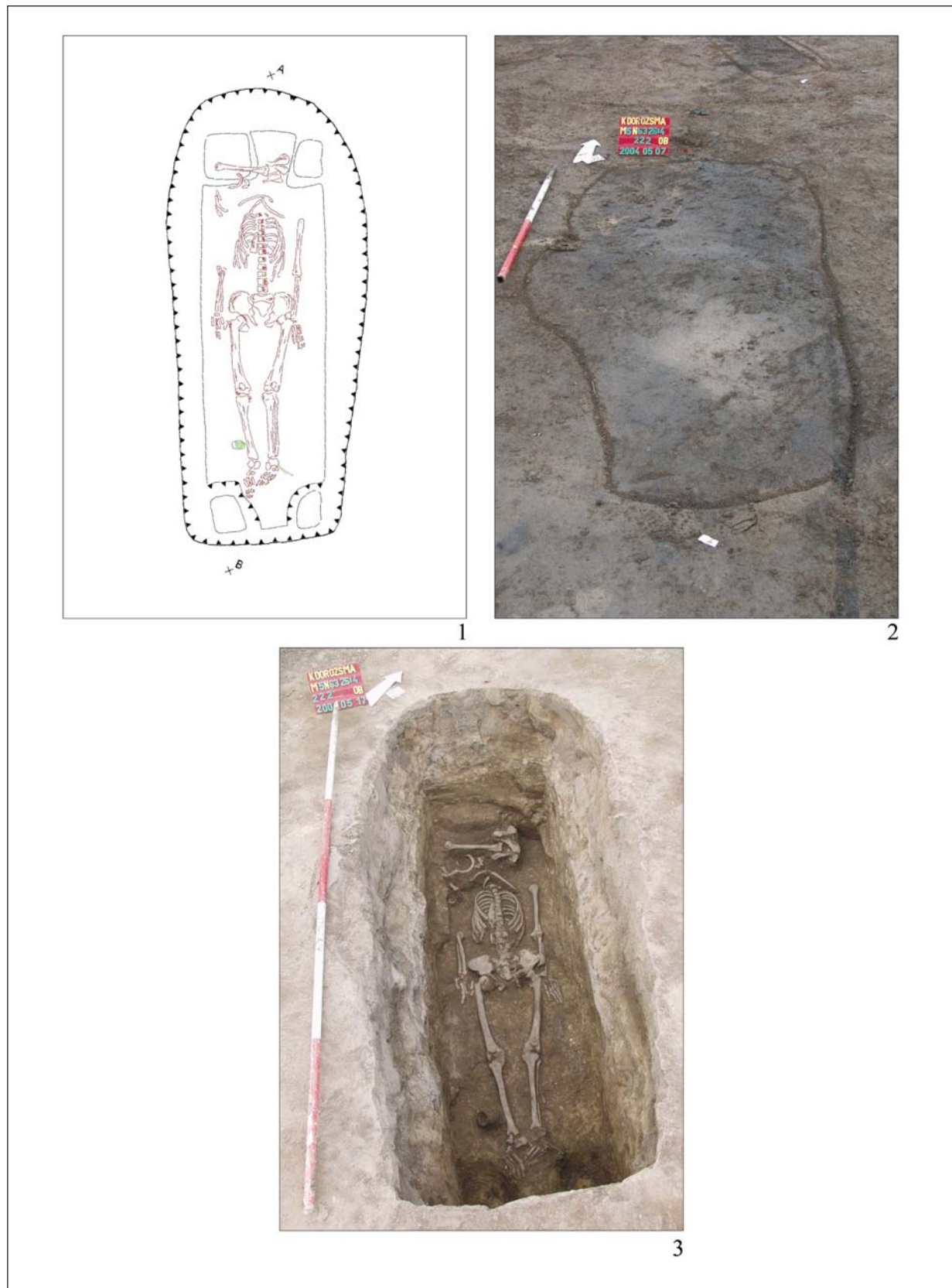

11. kép. 1–2: A sírgödörhöz rablóakna csatlakozik (A Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő 140. sír);

3–4: A rablás a felsőtestre koncentrálódott (Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 72. sír)

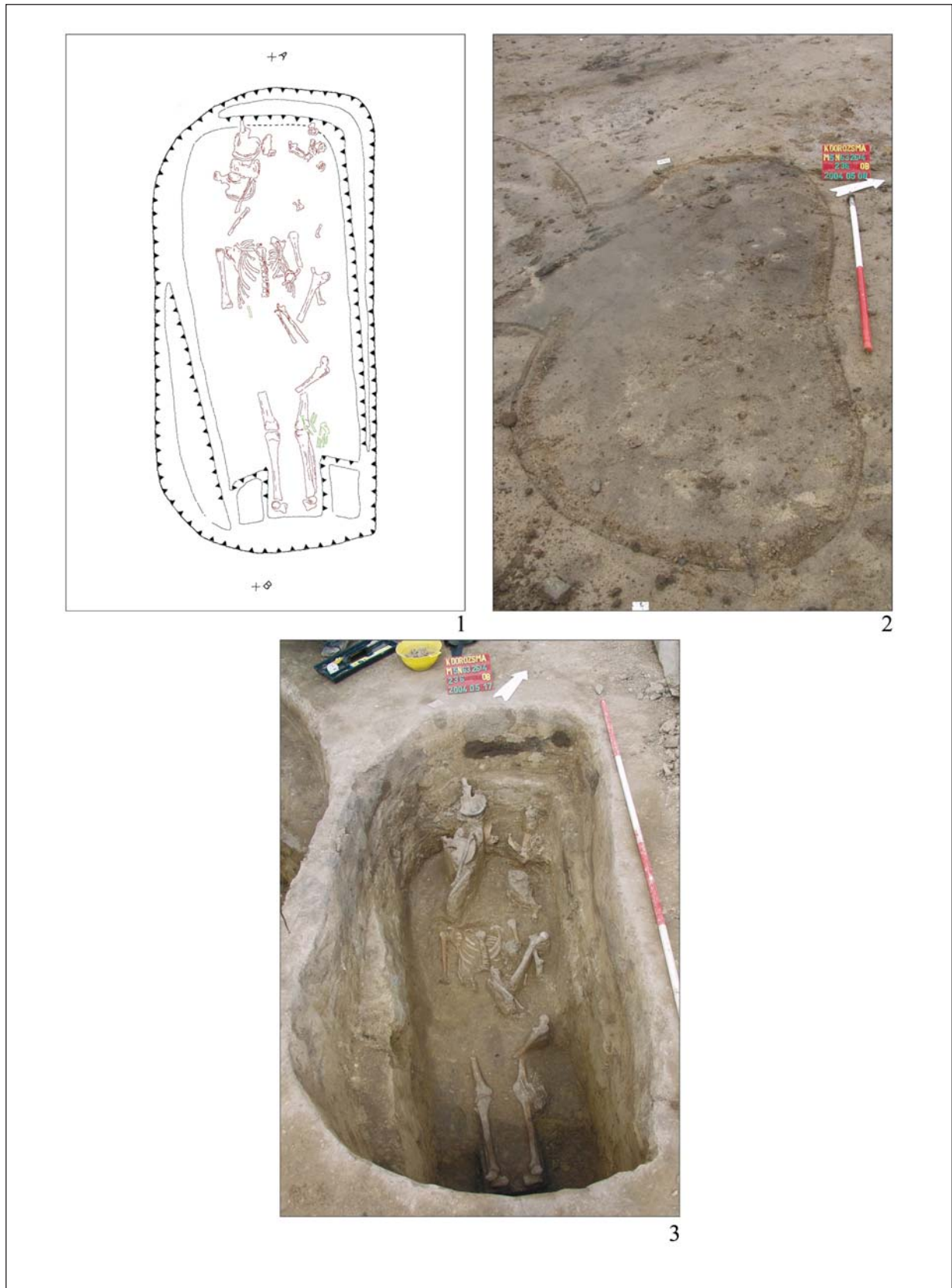
Fig. 11. 1–2: Robber pit joined to the grave (Grave 140 at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő);

3–4: Robbery focused on the upper body (Grave 72 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I)

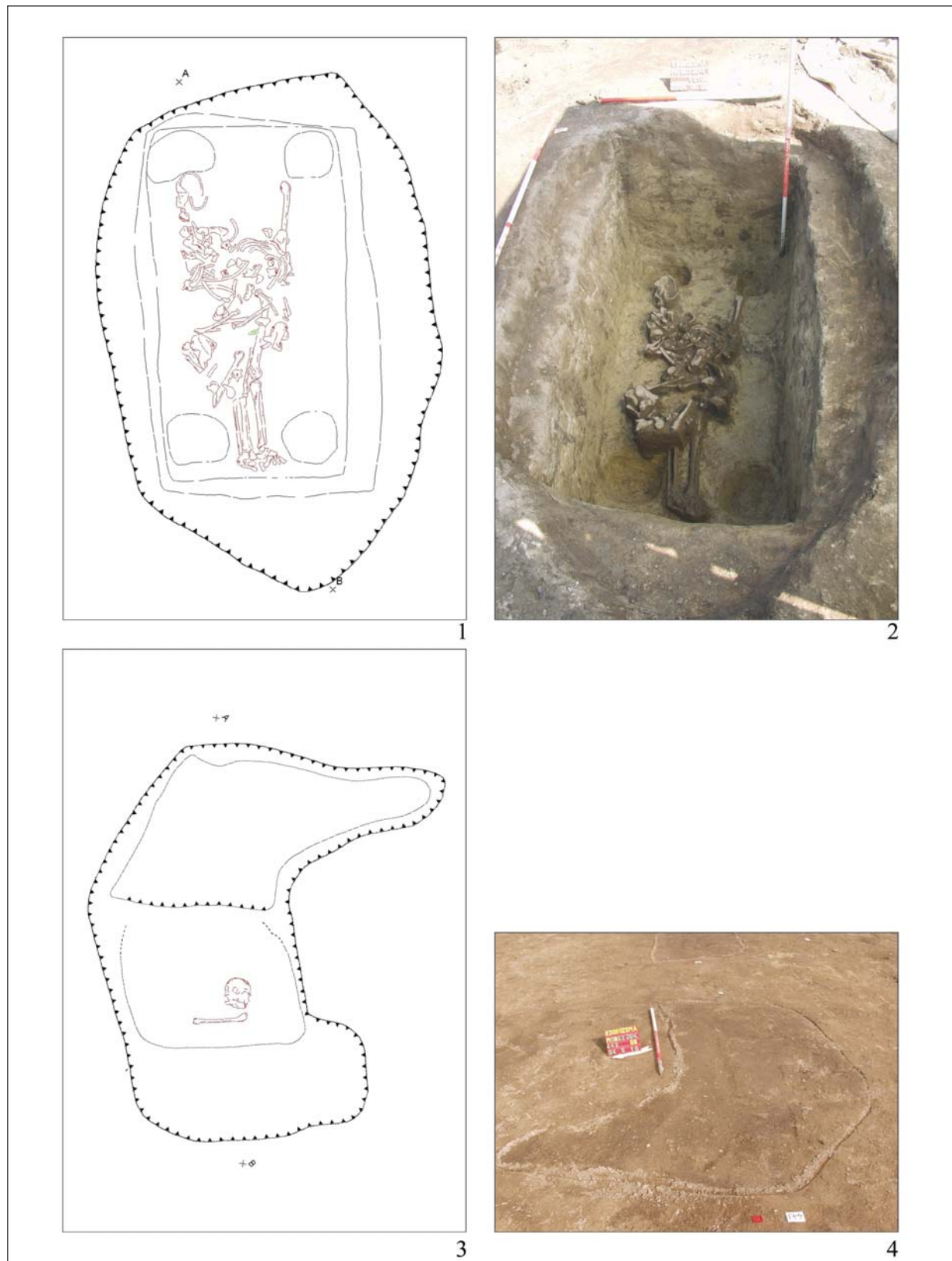
12. kép. A rablógödrtől a sír fej felőli végére ásták rá (Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 222. sír)
 Fig 12. Robber pit dug at the head end of the grave (Grave 222 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I)

13. kép. A halott derekára ástak rá (Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 236. sír)

Fig 13. Robber pit directed to the waist of the deceased (Grave 236 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I)

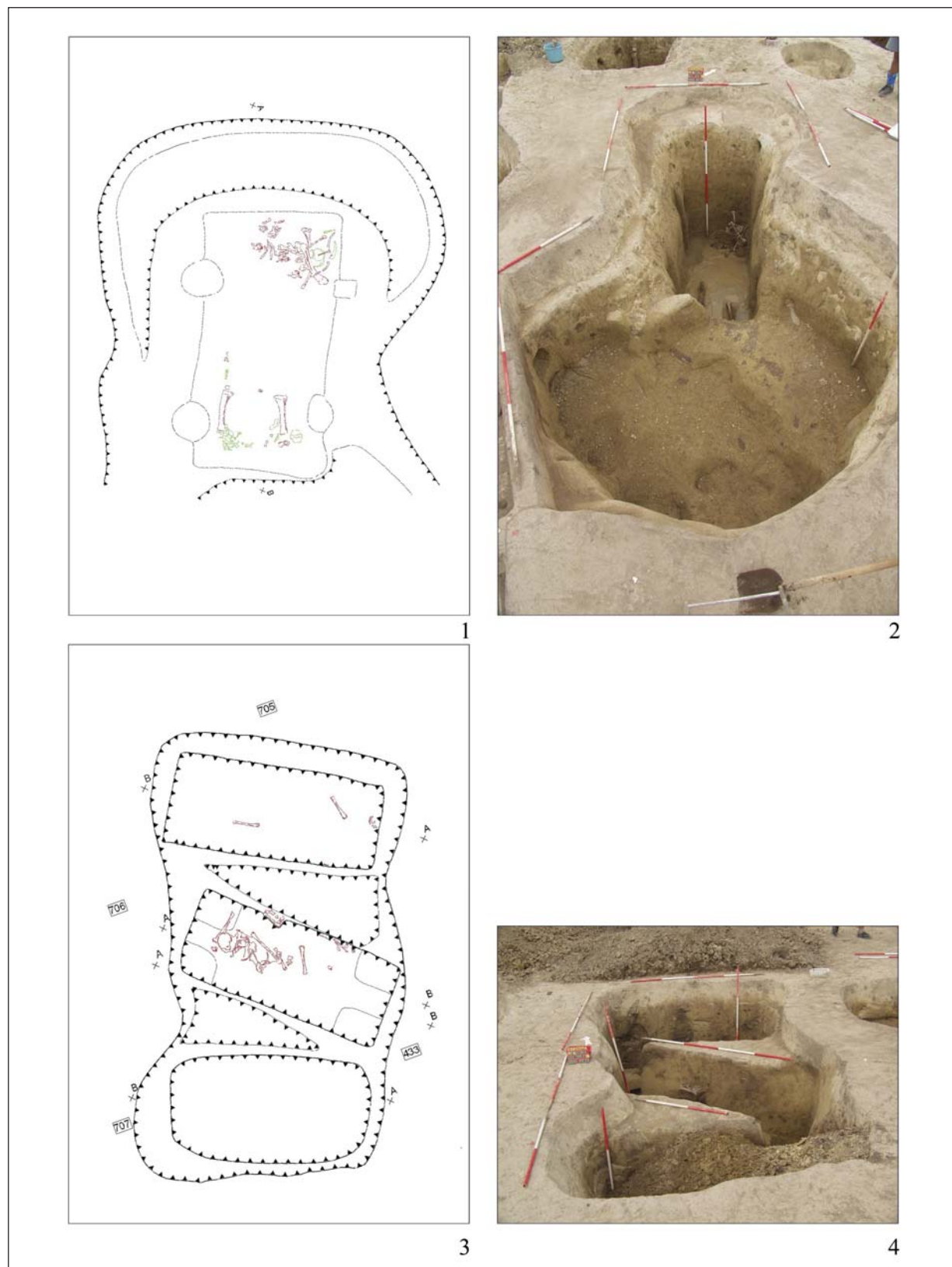

14. kép. 1–2: Nagyméretű ovális folt a sírgödör felett (Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. 501. sír);

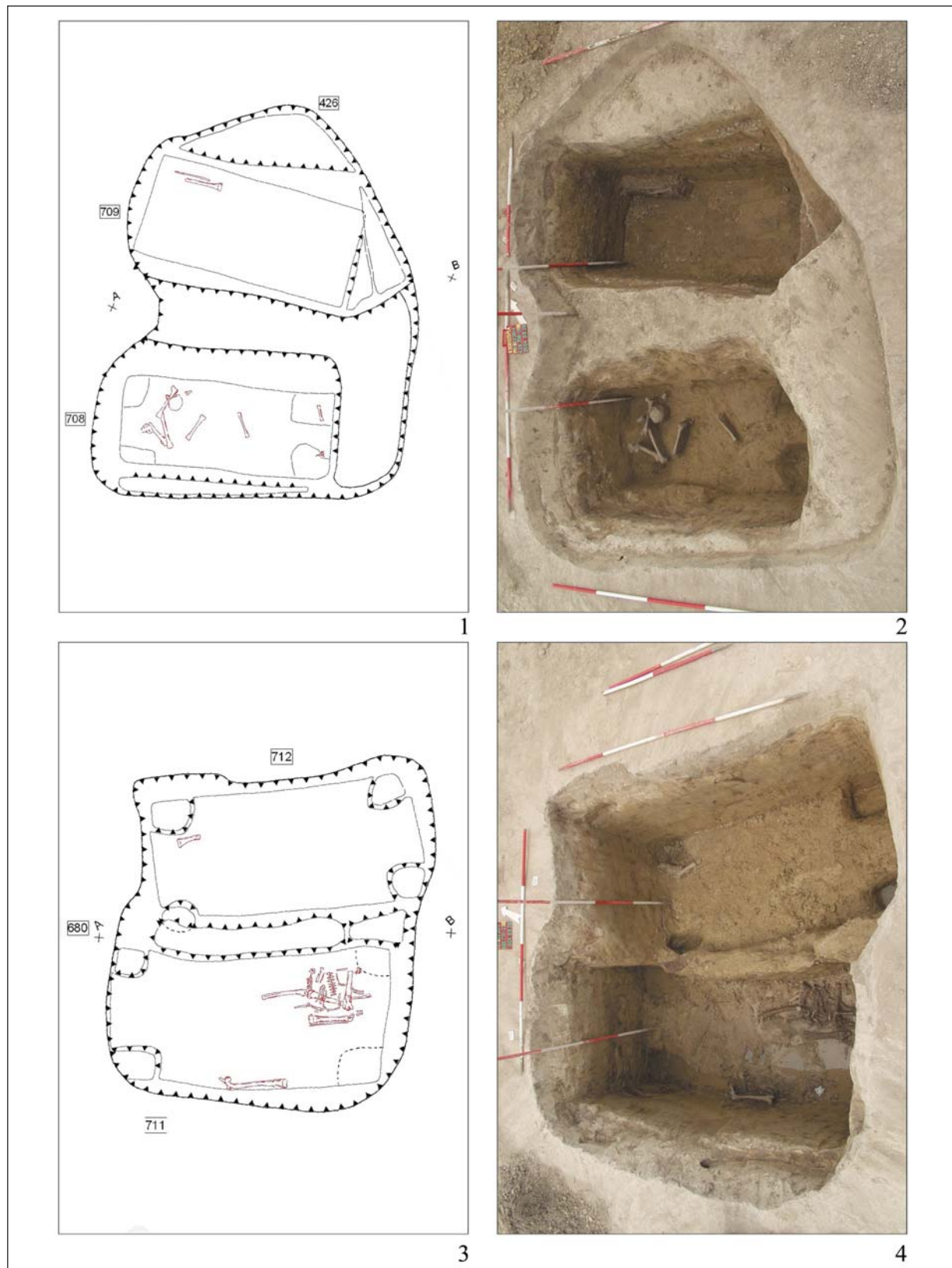
3–4: Kutatóárok a sír északnyugati sarkában (Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 443. sír)

Fig 14. 1–2: Large oval patch over the grave (Grave 501 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I);

3–4: Trial trench at the northwest corner of the grave (Grave 443 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II)

15. kép. 1–2: A rablógödör eltorzította a sír alakját (Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 453. sír);
 3–4: Egy rablógödörrel egyszerre három sírt raboltak ki (Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 705., 706. és 707. sír)
 Fig 15. 1–2: Shape of the grave distorted by a robber pit (Grave 453 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II);
 3–4: Robber pit dug to loot three graves at the same time (Graves 705, 706, 707 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II)

16. kép. Egy rablógödörrel egyszerre két temetkezést raboltak ki. 1–2: Kettőshatár II. 708–709. sír;
3–4: Kettőshatár 711–712. sír

Fig. 16. Robber pit dug to loot two graves at the same time. 1–2: Cemetery at Kettőshatár II, Graves 708–709;
3–4: Cemetery at Kettőshatár II, Graves 711–712

17. kép. 1–3: A Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temető fontosabb leletei. 1: Arany solidus (21. sír);

2: Arany fülbevaló (484. sír); 3: Bronzcsat, bronz övveretek, vascsat, vaskés, vastárgy (41. sír).

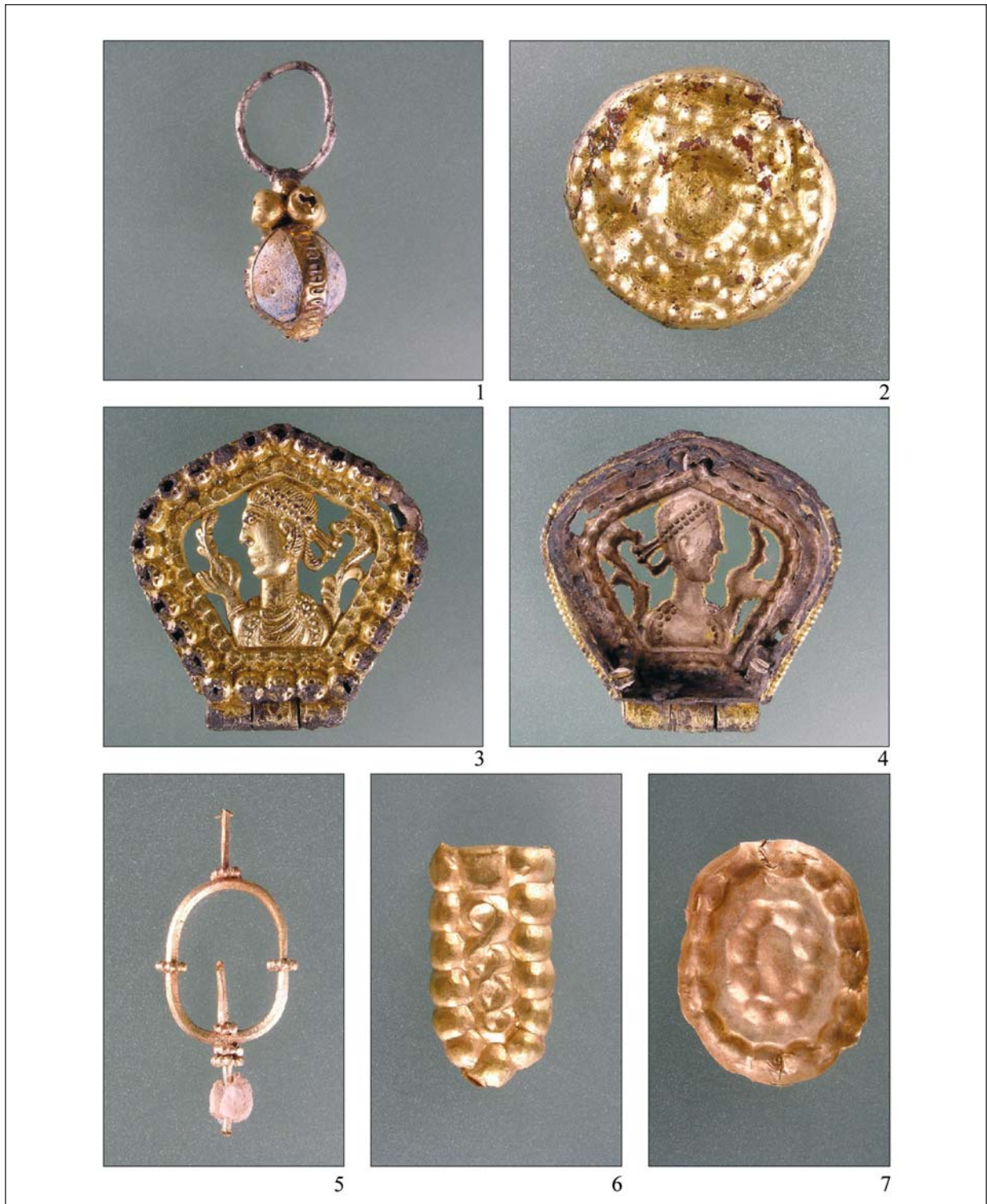
4–6: A Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető fontosabb leletei. 4: Arany fülbevaló (510. sír);

5: Arany fülbevaló (184. sír); 6: Arany gömbcsüngős ezüst fülbevaló (560. sír)

Fig. 17. 1–3: Important findings from the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1: Gold solidus (Grave 21); 2: Gold earring (Grave 484); 3: Bronze buckle, bronze belt mountings, iron buckle, iron knife, iron object (Grave 41).

4–6: Important findings from the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 4: Gold earring (Grave 510);

5: Gold earring (Grave 184); 6: Silver earring with gold globe pendant (Grave 560)

18. kép. 1: Nagy gömbcsüngős fülbevaló a Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temetőből (229. sír).

2–7: A Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető fontosabb leletei. 2: Bronz veret (428. sír);

3–4: Császárportrés, aranyozott ezüst övveret (434. sír); 5: Arany fülbevaló (441. sír);

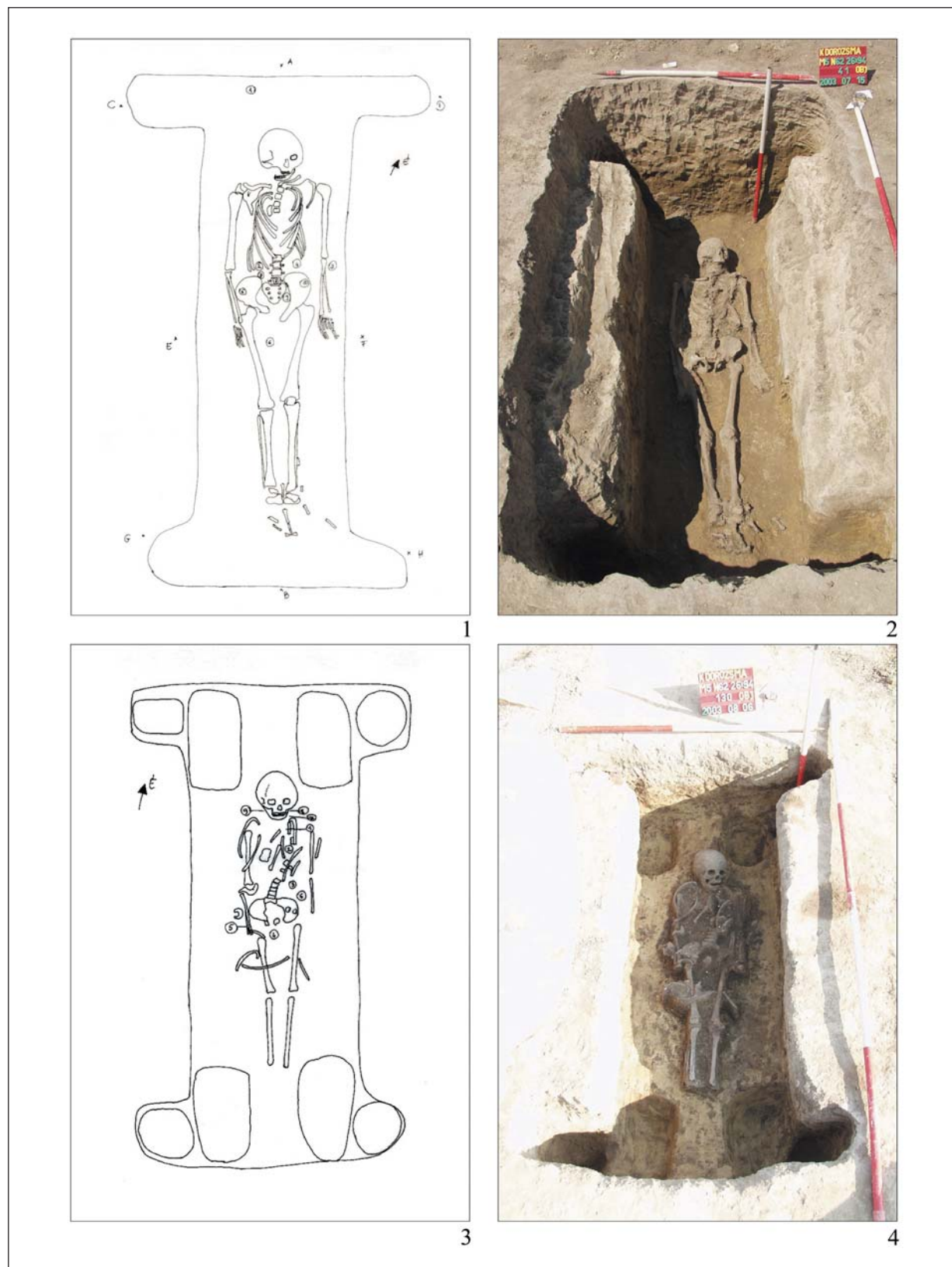
6: Arany lószerszámveret (711. sír); 7: Aranyveret (671. sír)

Fig. 18. 1: Earring with large bead pendant from the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. (Grave 229).

2–7: Important findings from the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 2: Bronze mounting (Grave 428);

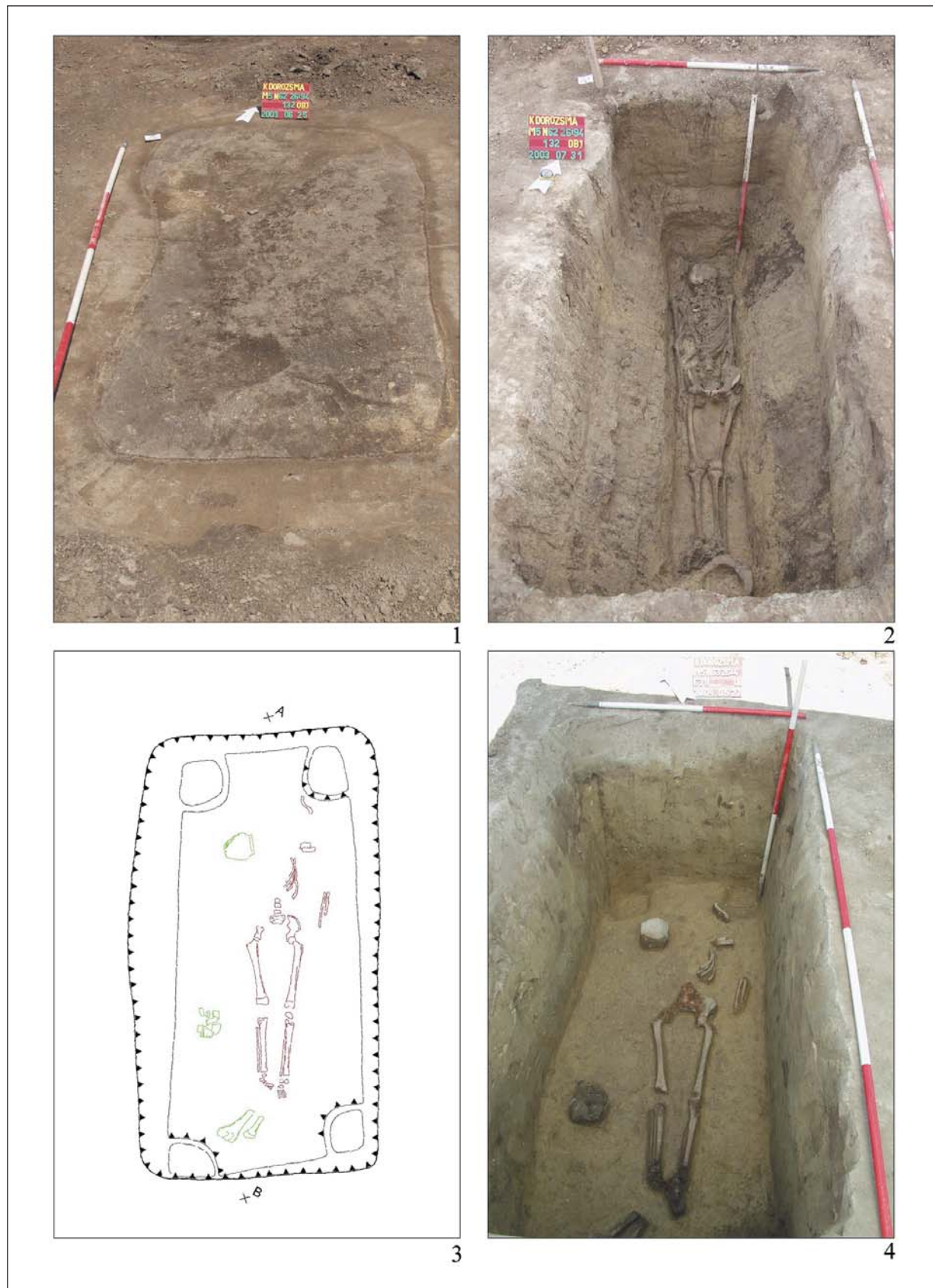
3–4: Gilt silver belt mounting with portrait of the emperor (Grave 434); 5: Gold earring (Grave 441);

6: Gold horse harness mounting (Grave 711); 7: Gold mounting (Grave 671)

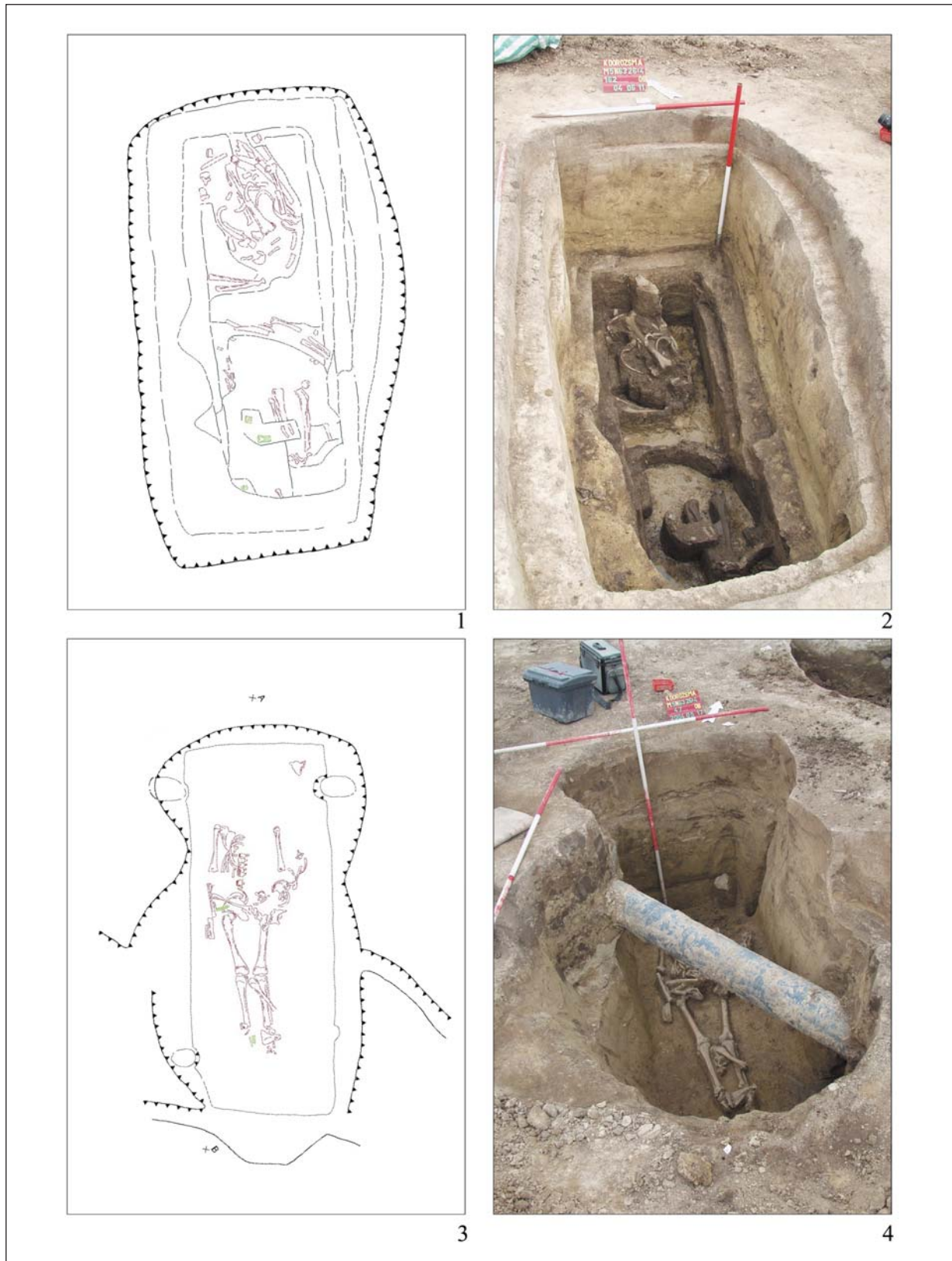
19. kép. Tetőszerű konstrukcióra utaló cölöplyukak a Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temetőből.
1–2: 41. sír; 3–4: 130. sír

Fig. 19. Postholes indicating a roof-like structure in the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő.
1–2: Grave 41; 3–4: Grave 130

20. kép. Fejfa maradványai a Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temető 132. sírjában
 Fig. 20. Remnants of a headboard in Grave 132 of the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő

21. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: Koporsónyomok a 162. sírban;

3–4: Oszlophelyek a 47. sír négy sarkában

Fig. 21. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: Traces of a coffin in Grave 162;

3–4: Postholes in the corners of Grave 47